

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

LŐVEI PÁL

TÖREDÉKEK

SÍRKÖVEK, FARAGVÁNYOK, LENYOMATOK

Lővei Pál

TÖREDÉKEK

SÍRKÖVEK, FARAGVÁNYOK, LENYOMATOK

Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián

Lóvei Pál

TÖREDÉKEK

SÍRKÖVEK, FARAGVÁNYOK, LENYOMATOK

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Magyar Tudományos Akadémia, 2024

Az akadémiai székfoglaló előadás elhangzott 2022. október 20-án.

A szöveg az elhangzott előadás szerkesztett változata.

A szerző a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet tudományos tanácsadója

© Lővei Pál, 2024

© Magyar Tudományos Akadémia, 2024

Magyar Tudományos Akadémia

1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.

mta.hu

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadja az MTA Könyvtár és Információs Központ.

A kiadásért felel: Freund Tamás, az MTA elnöke

Borítóterv: Szabó Éva | avesophia.hu

Tördelés: Vas Viktória

Borítókép: MTA Székház, Díszterem (Mudra László fotója)

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISSN 1419-8959

ISBN 978-615-6448-48-4

DOI: [10.36820/szekfoglalo.2024.lovei](https://doi.org/10.36820/szekfoglalo.2024.lovei)

Minden jog fenntartva!

TARTALOM

<i>Sok kicsi sokra megy – a Margit-síremlék</i>	8
<i>A töredékké válás</i>	13
<i>Töredéksorsok</i>	22
<i>Üres helyek és lenyomatok</i>	34
<i>Képzelt töredékek</i>	38
<i>Irodalomtudományi párhuzamok</i>	39
<i>Fragmentum</i>	41
<i>Epilógus</i>	46

Ipolyi Arnold, a magyar művészettörténet-írás programadó személyisége, akkor már a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1863. január 17-én, az intézmény „XXI. ünnepélyes köz ülésében” *A középkori szobrászat Magyarországon* címmel tartott, monumentális hosszúságú előadását az azóta is számtalanszor idézett „örizzük emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszsenek, s az által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, s kétesebb a jövő!” felszólítással zárta.¹

Ipolyi előadásával már fiatalon, Magyarország középkori síremlékeinek katalógizálási munkálatai kezdetén megismerkedtem.² Felszólítása megérintett, és szakmai pályám jelentős mértékben a töredékek, illetve azok vizsgálata és összegyűjtése jegyében zajlott és zajlik.

Ennek nem feltétlenül kellett volna így történnie, a védelmező családi körben – szembemenve a történelemmel – a világ még olyannak látszott, ahol minden ép és tökéletes. Az általános iskolában, majd a gimnáziumban is lényegében csak egész dolgokkal találkoztam – valójában a törtek sem voltak töröttek, hiszen mindig össze tudtak állni egészekké, és a karok nélküli Milói Vénuszt is a tökéletesség példakéjeként mutatta be – teljes joggal – mind a történelemkönyv illusztrációja, mind a művészetről lelkesen beszélő rajztanárunk. Emlékeim szerint nem éreztem a tájba szépen illeszkedő templomromok és várromok esetében sem a hiányból fakadó disszonanciát, amikor gimnáziumi osztálytársaimmal végig kéktúráltuk az országot. A töredék kifejezéssel először talán Radnóti Miklós 1944-ben befejezetlenül maradt versének címében találkoztam: az ő világa akkoriban végképp összetörőben volt, de maga a vers mégis az egész élményét adta.

Vannak olyan tudományszakok, amelyek művelői később sem kerülnek szembe töredékekkel. Kezdetben még az egyetemen is minden rendjén valónak

1 *A középkori szobrászat Magyarországon*. A M. Tudom. Akadémia XXI. ünnepélyes köz ülésében jan. XVII. MDCCCLXIII. előadta IPOLYI Arnold, M. Ak. r. tag. A M. Tud. Akadémia Évkönyvei X. kötetének XIII. darabja. Pest, 1863. 77. – Ipolyi már az 1861-es, a középkori építészetéről, ugyancsak az Akadémián, majd az 1864-es, a középkori falfestészetéről tartott előadását is ezzel zárta, majd a Magyar Történelmi Társulat kassai nagygyűlésén mondott elnöki megnyitó beszédébe is beleszötte. Vö. MAROSI Ernő: *Magyar(országi) művészettörténet – régiók művészettörténete*. In: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. Örökségvédelmi konferencia, Budapest, ELTE 2008. Budapest, 2009, 9–19., itt 9., az 1. jegyzettel.*

2 Később más, hasonló összefoglaló írásaival közös, új „kritikai” kiadásához kapcsolódóan az 1541 előtti síremlékművészetre vonatkozó résznek a mai ismereteket vázoló jegyzetekkel történő kiegészítésére is felkértek: IPOLYI Arnold: *Tanulmányok a középkori magyar művészetről*. Bevezető tanulmány: PROKOPP Mária, jegyzetek: LÖVEI Pál, MIKÓ Árpád, PAPP Szilárd, POSZLER Györgyi, PROKOPP Mária, szerk. VERŐ Mária, [Budapest], 1997.

tűnt: az első analízis előadásán Császár Ákos professzor úr lényegében a semmitől indult, hogy két év alatt egy komplett világot építsen fel, ami aztán tovább bővíthető, de minden pillanatban kerek egész.

A változást a művészettörténet hozta.³

Sok kicsi sokra megy – a Margit-síremlék

Egyetemi tanulmányaim második évében, Tóth Sándor szemináriumán, majd az erre épülő szakdolgozati munka során Árpád-házi Szent Margit (†1270) síremlékének darabjai vezettek be a „töredékgybe”.⁴ A margitszigeti domonkos apácakolostor romjai között szétszórva mintegy 110 fehérmárvány dombormű-, oszlop-, szobor- és párkánytöredéket találtak az 1937–1938. között folytatott ásatáson.⁵ (1–2. kép) Ezekhez több faragványt lehetett kapcsolni a Magyar Nemzeti Múzeum régebbi anyagából.⁶ 1958-ban, 1996-ban, 2008-ban további

3 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténész hallgatói számára az 1970-es évek második felében Tóth Sándor által Veszprémfajszon szervezett régészeti oktatótáborok során a töredékhalom alól kibontakozó, középkori templomrom, a kutatóárkokból előbukkanó kőfaragványok előkerülésekor addig sosem érzett öröm és jóérzés új irányba kezdte terelni az érdeklődésemet – annál is inkább, mert a második nyári ásatási szezonban szegeztek nekem a kérdést, nem volna-e kedvem az egyetem elvégzése után az Országos Műemléki Felügyelőség kutatási részlegében dolgozni.

4 A lelőhely – a margitszigeti domonkos apácakolostor romjai – és a ritka kőanyag, a dombormű-töredékek ikonográfiája, továbbá Ráskai Lea szigeti apáca 1510 körüli híradása – „Ez felyvl meg mondot gyermeknek fel tamadasarol valo choda tetele zent margyt azzonnak, meg vagyon faraguan az zent margyt azzonnak koporsoyan, kyt faragtanak feyer maruan kevbvel.” – alapján a töredékeknek a Margit-síremlékhez kötése kétségen kívüli. Az idézet helye: *Szent Margit élete* (másolta: RÁSKAI Lea). OSZK Kézirattára, M. Nyelvelvél 3. kódex 81r; *Szent Margit élete 1510*. A nyelvelvél hasonmása és betűhű átírata. Az átíratot és a jegyzeteket készítette DÖMÖTÖR Adrienne, PÓLYA Katalin, Budapest, 1990, 359.

5 A feltárást Lux Géza építész vezette. A Fővárosi Múzeum igazgatója, Horváth Henrik hol III, hol 105 vagy 120 darabról írt; egy 1940-es újsághír 160-at említett. 1946-ban a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) 105 töredéket adott át az akkor éppen Budapesti Ásatási és Régészeti Intézet nevet viselő fővárosi gyűjteménynek, ezek a darabok ma ennek utódja, a Budapesti Történelmi Múzeum gyűjteményében található. 2022-ben egy addig számba nem vett, kevés csiszolt felületet is mutató, kis fehérmárvány-töredék is előkerült a raktárban, papírzacskóján géppel írt, a feltáráshoz képest alighanem utólagos, »23. XIII. Margit sziget. Domonkos kolostor. Feltehetőleg Margit koporsó tör. feltárás Lux Géza. Kő minta.« felirattal.

6 Höllriegl József két múzeumi töredéket azonnal átadott a MOB-nak. A Magyar Nemzeti Múzeum 1939-ben további 11, nyilván a fent említett két töredékkel egyszerre, valamelyik korábbi, talán a kolostortemplomtól délre 1915-ben egyetlen nap alatt végzett „próbaásás” (MOB Irattár 1915/226. sz.: „néhány építmenyi kötötredék, szobortöredékek [...] találtattak”, és a leletről értesítették a Magyar Nemzeti Múzeumot is) után odakerült, leltári szám nélkül, ismeretlen lelőhelyű anyagként nyilvántartott faragványt átadott a Szépművészeti Múzeumnak, ahonnan azok idővel a Magyar Nemzeti Galériába kerültek. A korábban ismertté vált darabokkal való összetartozásukat Gerevich Lászlóné ismerte fel. Nem zárható ki, hogy ezek a darabok az 1838. évi nagy árvíz kapcsán

1. kép Halottsiratás-jelenet töredéke Árpád-házi Szent Margit margitszigeti síremlékéről, 1330-as évek második fele. Budapesti Történelmi Múzeum (fotó: Lővei Pál, 1978)

2. kép A Margit-síremlék töredékei. Budapesti Történelmi Múzeum (fotó: Szakács Béla Zsolt, 2022)

fehérmárvány-töredékek kerültek felszínre, amelyek anyagukban és jellegükben megegyeztek a már régebben meghatározott darabokkal.⁷ Bonyolítja a dolgot, hogy egyáltalán nem biztos, hogy valamennyi lelet a Fővárosi Múzeumba jutott, említést érdemel ugyanis az ugyancsak fehérmárvány anyagú ún. visegrádi „barátfej”.⁸ (3. kép) Története a töredék-lét kriminalizációjára is példa. A visegrádi múzeum őrizte,⁹ amíg kiállításáról az 1950-es évek első felében el nem lopták, hogy

a margitszigeti domonkos kolostor templomának romjai között előkerült tárgyak között említett „faragott márványtöredékek”, amelyeket a Nemzeti Múzeum leltárkönyvébe 1847-ben vezettek be, mint József nádor hagyatékának részeit. 1980-ban a Galériában található faragványok „anyagegyésítés keretében” ugyancsak a Budapesti Történelmi Múzeumba kerültek.

⁷ 1958-ban Feuerné Tóth Rózsa, 1996-ban Irásné Melis Katalin, 2008-ban Kovács Eszter végzett feltárásokat a romterületen. 1977–1979-ben megtörtént az összeillő darabok összeragasztása. Amikor 2022-ben Takács Ágoston az összes töredéket, egy kiállítás előkészítő munkálatai során, egy helyre gyűjtötte, két újabb illeszkedést ismert fel. Ekkor az összes – már összeragasztott vagy még ragasztásra váró – illeszkedést figyelembe véve 102 darab alkotta a fehérmárvány-töredékegyüttest, összeillesztés nélkül ez 21-gyel több, azaz 123 eredeti töredéket jelentett. Ezen kívül egy 1996-ban talált darab valahol lappangott a múzeumban.

⁸ [Pest megye műemlékei, szerk. DERCSÉNYI Dezső. I–II. Budapest, 1958. \(Magyarország műemléki topográfiája, 5.\) II.](#) 418., 450., és 586. kép; LŐVEI, Pál: The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Arpad Dynasty. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 26(1980), 175–221., itt 204., és Fig. 33; BUZÁS Gergely: Pest megye középkori művészeti emlékei. In: *Pest megye monográfiája 1/2. A honfoglalástól 1686-ig*, szerk. ZSOLDOS Attila, Budapest, 2001, 223–254., itt 233.

⁹ Ltsz. 52.12.1.

3. kép Az ún. visegrádi „barátfej”. Visegrád, Mátyás Király Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2010)

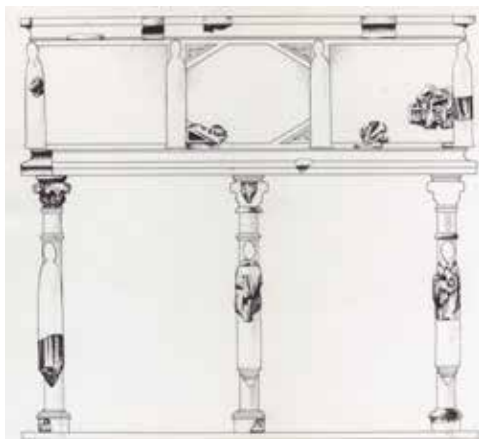
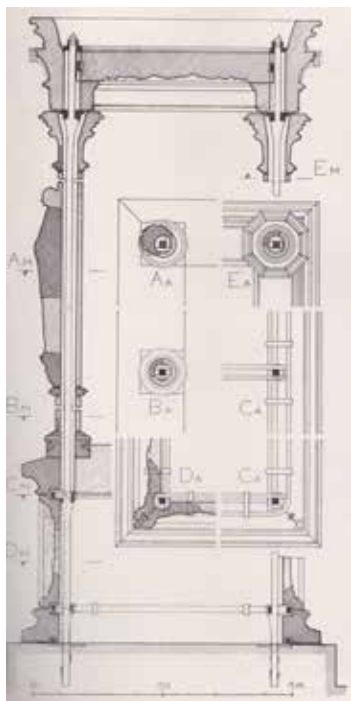
csak gipszmásolata legyen évtizedekig látható.¹⁰ Később derült ki, hogy a tolvaj, mielőtt 1956-ban elhagyta az országot, a faragványt egy barátjának ajándékozta, aki azt levélnehezéknek használta, majd egy könyvben meglátva a képét, 2005 táján visszaszolgáltatta a múzeumnak. A faragványt eredetileg a múzeumban a királyi palota kápolnájában 1943-ban talált leletek közé leltározták be, de lelőhelyet nem jegyeztek be mellé. A kőanyag és a stílus azonossága kétségtelen, és igencsak valószínű, hogy a finom töredéket a margitszigeti ásatásról szerezte (feltehetően ajándékba kapta) a visegrádi feltárásokat vezető Schulek János.

Hiába számosak a Margit-síremlék töredékei, ez az egykori emlék anyagának csak kis százalékát jelenti. Ennek ellenére az együttes vizsgálata példa arra, hogy szerencsés esetben, ha jól olvassuk a töredékeket, akkor mégis lehetséges az egykor volt egésznek a felépítéséről viszonylag biztos állításokat tenni. A Margit-síremlék részletei egy belső fémváz függőleges és vízszintes hornyait hordozzák hátoldalukon vagy aljukon. Ennek rendszerét Lux Kálmán hamar megrajzolta (4. kép),¹¹ legfeljebb a síremlék egységeinek függőleges sorrendjében mondott neki ellent az újabb rekonstrukció (5. kép) – alapvetően a később készült, közép-európai párhuzammal szemben a korábbi és kortárs itáliai emlékekhez kapcsolva az alkotást.¹² A Firenzéből Nápolyba költöző Tino di Camaino szobrász körének campaniai jellegzetességeket is magába olvasztó stílusához kapcsolódó síremlék oszloptörzseinek hosszanti átfúrására ugyan sikerült párhuzamot találni a Nápoly környéki monumentális húsvéti gyertyatartók márványelemein, a rafinált vázszerkezet azonban ma is példa nélkülinek tűnik – pedig a Nápoly temploma-

¹⁰ Egyáltalán nem mindennapi, hogy ilyen másolat egyáltalán készült.

¹¹ Közölve in: Lux Kálmán: A síremlék rekonstrukciója. In: HORVÁTH Henrik: *Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok*, Budapest, 1944, 34–36.

¹² BALOGH Jolán: *Tino di Camaino magyarországi kapcsolatai. Művészettörténeti Értesítő* 2(1953), 107–110.; LŐVEI, 1980, 8. jegyzetben i. m., 175–221.

4. kép Lux Kálmán: a Margit-síremlék belső fémvázának rekonstrukciója

5. kép A Margit-síremlék rekonstrukciós rajza (Lővei Pál – Kuczoghy Zsuzsa, 1979)

it és síremlékeit ért jelentős világháborús károk nyomán feltáruhlhattak volna az ilyen részletek. Mindenesetre Lodovico Aldomoresco, László nápolyi király admirálsa 1421-ben készült síremléke a nápolyi San Lorenzo Maggiore templomban különleges mesterjelzést hordoz: a magát apátként abban az évben hetven évesnek jegyző, Pipernóból származó Antonio Baboccio festő, valamint minden kőanyag és fém szobrásza volt.¹³ Baboccio források hitelesítette művei, illetve a neki

13 abas [= abbas] Antonius babocus d(e) Pipe(r)no picto(r) et i(n) om(n)i(bus) lapid(ibus) atq(ue) metallo(rum) Scul(p)to(r) an(n)o Septe(n)gena(r)io etati fecit – a feliratot De Dominici munkájára (*Vite de' pittori, scultori, ed architetti napoletani* I. 283.) hivatkozva, a helyszíni olvasatomhoz képest kisebb eltérésekkel közli: SCHLOSSER, Julius v.: Lorenzo Ghiberti Denkwürdigkeiten. Prolegomena zu einer künftigen Ausgabe. *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, IV(1910), 105–211., itt 145.; részletét közli: **: BABOCCIO (Babosius), Antonio In: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 2. Hrsg. von THIEME, Ulrich, BECKER, Felix, Leipzig, 1908, 301., valamint FERRARI, Oreste: *Per la conoscenza della scultura del primo quattrocento a Napoli*. *Bollettino d'Arte* XXXIX – serie IV(1964), II–24., itt 18.; A síremlékről: FERRARI i. m., 17–18., és Fig. 9–II; MORISANI, Ottavio: Studi sul Baboccio. *Cronache di Archeologia e di Storia dell'Arte*, 4(1965), 106–129., valamint 5(1966), 77–120., itt 1966, II6–II9., és Tav. XXIV–XLII; LŐVEI PÁL: *Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban*. *Ars Hungarica* XXVI., 1(1998), 18–51., itt 30–34., 49. (41. jegyzet), és 8–10. kép; BOCK, Nicolas: Weltliches Bestattungsbrauchtum zwischen Mittelalter und Renaissance. In: *Memory & Oblivion*.

6. kép A királyalakos szarkofág (I. Lajos?) zárópárkányának saroktöredéke, a baldachin nyolcszögű oszlopjának fémcsapjával, 1380 körül. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2003)

lékek és kapuzatok viszont még akkor is megkövetelték a rejtett fém csapok és kapcsok alkalmazását, ha azok nem is a Margit-síremlékéhez hasonló, egybefüggő vázszerkezet részei voltak. A magyarországi kőfaragványok is mutatják csapok helyeit, amennyiben eredeti összefüggésükből már kiragadva figyelhetjük meg illesztési felületeiket.¹⁴ (6. kép)

Még az Országos Műemléki Felügyelőség 1990-es évek elejéig fennálló soproni műhelyében is egymás mellett – egymással össze is dolgozva – működtek a Szakál Ernő vezette, kitűnő kőfaragók és az ácskapcsok, falkutatási kalapácsok, továbbá minőségi fémszerkezetek készítésére egyaránt képes kovácsok és lakato-

Proceedings of the XXIXth International Congress of the History of Art held in Amsterdam, 1–7 September 1996. ed: REININK, Wessel, STUMPEL, Jeroen, Dordrecht, 1999, 483–490.

14 Finom kivitelű megoldást hordoz például a székesfehérvári Anjou-sírbaldachin egy lábazati darabja: LŐVEI PÁL: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye + Székesfehérvár, Anjou-sírkápolna. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Kiállítási katalógus / István király Múzeum, szerk. MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Lívía, Székesfehérvár, 1982, 183–203., itt 194. (100a. kat. sz.). A fémsap beletört vége megmaradt a fehérvári Anjou királyi szarkofág fedlapját egykor övező párkány sarokelemén (6. kép), a fölé illeszkedő (de nem feltétlenül éppen ehhez a sokszögű lábazathoz tartozó), nyolcszögű oszloptörzs illesztési síkjába is csaplyuk mélyed: LŐVEI PÁL: A székesfehérvári Anjou-síremlékek az újabb töredékek tükrében. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*, szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2011 (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 6.), 171–187., itt 182–183., és 12–13. kép.

sok, ez a középkorban sem igen lehetett másként. Annál is inkább, mert a késő középkori templomépítészet virtuóz alkotásai, a függesztett zárókövek és ívezetek rejtett vas tartórudak beépítése nélkül megvalósíthatatlanok lettek volna.¹⁵

A töredékké válás

A töredékké válás egyik fő oka az épületek és belső berendezésük évszázados pusztulási folyamata – ennek voltak fizikai eredői is, de a kiváltó ok alapvetően az egykori alkotó folyamattal ellentétes, de ugyancsak emberi – akár spontán, akár tudatos – tevékenység.

A töredékek lelőköri körülményei, vagy akár maguk a darabok is fontos információkat hordozhatnak a pusztulás okairól, folyamatairól, „technikájáról”. Gergellaki Bertalan budafelhévi prépost (†1469) sírlapja építkezés közben került elő, a Szent Háromságnak szentelt prépostsági templom romjai között. Falazott sírkamra fedlapja volt, egy darabja még a helyén feküdt, a többi négy behullott a gödörbe.¹⁶ A szabálytalan törésvonalak arra utalnak, hogy a templom pusztulásakor ráhullott fedélszék gerendái törték össze – egy boltozat rászakadása több sérülést okozhatott volna a felületén. Egyik darabjának – talán ez maradt eredeti helyén, ezáltal jobban ki lehetett téve a pusztulás hatásainak – felülete hó hatására lepattogzott, vagyis a közvetlenül ráesett tetőgerenda éghetett is.

7. kép Ismeretlen sírköve a középkori székesfehérvári Szent Péter-plébániatemplomból, 1420 körül. Székesfehérvár, székesegyház (fotó: Lővei Pál, 2022)

15 Függesztőzáróköves, lebegő bordás szerkezetű boltozat magyarországi példája a kassai Szent Erzsébet-templom déli kapuelőcsarnokában található. A kassai kapuk a 14. század fordulójára és az 1410-es évek közé keltezhetők, az 1415 előtt készült déli kapuzat az előcsarnokkal egyazon időben készült: MAROSI Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom építéstörténetéhez II. *Művészettörténeti Értesítő*, 18(1969), 89–127., itt 106., 108., és 27–28. kép.

16 ÉBER László: A budai felhévi Szentháromság templom maradványai. *Budapest Régiségei*, 9(1906), 209–211.; SUPKA Géza: A budafelhévi Szentháromság-templom. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. f. 27(1907), 97–119., itt 97., 110–116.

A székesfehérvári plébániatemplom, ma székesegyház déli toronyaljában kialakított kápolna régészeti feltárása során, közvetlenül a járólapok alatt Reich Szabina egy kriptát bontott ki 2016-ban. A kifalazott gödör épülettörmelék alkotta, boltozati bordákat is tartalmazó betöltésében egy teljes sírkőlap került elő, 12 szabálytalan darabra és néhány kisebb szilánkra törve, pusztulását tehát a ráomlott középkori boltozat és falkorona okozta.¹⁷ (7. kép)

Az ismert faragványok között akadhatnak háborús pusztítás során összetörtek is. Palicsnai (a korábbi szakirodalomban: Csanádi) Péter (†1480) sírlapja csatornafektetés és útegyengetés során, Horváth István leletmentése eredményeképp került elő Esztergomban az 1563 körül emelt Rusztem pasa fürdőjének területéről, ahol az udvari járószint márványlapjai közé építették be másodlagosan. A kanonok a Szent Adalbert-székesegyház északi oldalán Kanizsai János érsek által 1396-ban építtetett Boldogságos Szűz-kápolna igazgatója volt, sírkövét feltehetően a kápolnából hurcolták a törökök a Vízivárosba. A város ostromakor, 1595-ben ráhullott ágyúgolyó törte össze, ezt követően új, magasabb szinten kialakított járófelülettel takarták el.¹⁸ Általában azonban még a beszakadt boltozat vagy a leszakadt tető esetében sem lehet megmondani, hogy ennek oka az elhagyatottságból következő romosodás volt-e, esetleg egyike a gyakori városi tüzeknek, vagy közvetlen háborús esemény. A magyar műemlékvédelem mindenképpen különleges feladata volt a pécsi székesegyháztól északra G. Sándor Mária által feltárt, nagyméretű középkori épület Zrínyi Miklós 1664. évi ostroma során berobbantott, a történelmi esemény sajátos tanújaként feltárult, két méter vastag falának statikai állagbiztosítása és bemutatása, az erőhatások fizikáját minden leírásnál szemléletesebben mutató, töredékessé nyomorodott, kőkeretes-vasrácsos ablakkal.¹⁹

17 REICH Szabina, KULCSÁR Mihály, LÁNGI József, BARTOS György, LÖVEI Pál: [Leletek Székesfehérvár középkori Szent Péter-plébániatemplomából](#). *Művészettörténeti Értesítő*, 65(2016), 373–381., itt 376–378., és 6–8. kép.

18 HORVÁTH István, H. KELEMEN Márta, TORMA István: [Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás](#), Budapest, 1979 (Magyarország régészeti topográfiája, 5.), 104–105., 107. (104. jegyzet), 115. (17. kép), 123.

19 G. SÁNDOR, Mária: Die mittelalterlichen Gebäude und Gebäudereste der Bischofsburg zu Pécs / A pécsi püspökvár középkori épületei és épületmaradványai. In *Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung / Pécs püspökvár. Régészet és épületkutatás*. Red. SZIJÁRTÓ, Kálmán, G. SÁNDOR, Mária, (ICOMOS. Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII), München, 1999, 25–47., itt 43–44., és 37–39. kép.

8. kép Fehérmárvány ívtörödékek a székesfehérvári Anjou-sírbaldachinról, 14. század harmadik negyede. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2023)

Az 1982. évi, székesfehérvári I. Lajos-kiállítás katalógusában még összefüggő együttesként tárgyalást nyert Anjou-síremléktörödékeket²⁰ az újabb kutatások során két csoportra lehetett osztani. A királyi bazilika északi mellékhajójában 1969-ben Kralovánszky Alán egy nagyméretű sírt tárt fel, benne a városból és a prépostság területéről részben már a 19. század eleje óta ismert, vörös márványból faragott architektonikus töredékekhez kapcsolható kisebb darabokkal és szilánkokkal. A 14. század harmadik negyedére keltezhető, a vörös márvány mellett részben fehér márványból készült síremlék Szakál Ernő rekonstrukciós elemzése szerint egy erősen tagolt sarokpillérekben nyugvó, felül árkádives, monumentális sírbaldachinnak bizonyult.²¹ (8. kép) Ettől ma már egyértelműen elkülöníthető két régóta ismert, hiányos szarkofágfedlap – egyikőjükön egy királyi töredékes halotti szobrával – és egy oldallap. Ezek a templom déli mellékhajójához épült, gótikus sírkápolna Biczó Piroska által 2002-ben befejezett feltárása²² során a sírgödrökben talált, a hozzájuk törésselülettel illeszkedő vagy azonos profilozású kisebb darabok (6. kép) segítségével, alighanem végérvényesen, ehhez az épületrészhez

20 LŐVEI 1982, 14. jegyzetben i. m.

21 KRALOVÁNSZKY Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: *Művészet* 1982, 14. jegyzetben i. m., 165–174.; SZAKÁL Ernő: A székesfehérvári Anjou síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája (a rekonstrukciók adatai és lehetőségei). In: *Művészet* 1982, 14. jegyzetben i. m., 175–182.

22 BICZÓ Piroska: A prépostsági templom déli oldalán feltárt gótikus kápolna. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*, főszerk. DEÁK Zoltán, Budapest, 2004, 48–57.

kapcsolhatók.²³ A síremlékek pusztulástörténete rekonstruálható. Mind a baldachin, mind a szarkofágok nagyobb darabjai – tucatnál több töredék – többé-kevésbé szabályos formájúak, ami arra utal, hogy összetörésüket nem a rájuk szakadó épület, hanem tervszerű emberi beavatkozás okozta. A falazatok anyagaként másodlagosan jól felhasználható tömbök túlnyomó többsége nem is a templom területén bukkant fel, hanem a város különböző pontjairól, beépítésből jutottak a múzeumba.²⁴ Elsődleges származási helyüket addig nem is lehetett megállapítani, amíg a régészeti feltárások nem hozták napvilágra a feldarabolás során lepattant vagy levert, már használhatatlan apró töredékeket, amelyek a munka során azokba a sírgödrökbe hullottak, amelyek fölött a szétbontott síremlékek eredetileg álltak.²⁵

A római szarkofágból átfaragott ún. Szent István-szarkofág nyeregtejeének két ismert darabja hasonló feldarabolásról tanúskodik, maga a sírláda azonban elkerülte ezt a sorsot: díszítetlen rövid oldalának utólagos átlukasztása újkori kútmedenceként, esetleg itatóvályúként történő felhasználását mutatja.²⁶

A székesfehérvári pusztítások ideológiai-vallási, egyben funkcionális okairól írásos források is megemlékeznek. Bár a török várkapitány már a város 1543. évi elfoglalását követően kifosztotta a sírokat,²⁷ 1568-ban a budai beglerbég

23 LŐVEI Pál: Az Anjou-síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek... i. m.*, 72–85.; LŐVEI 2011, 14. jegyzetben i. m.

24 A városi sörház malomárkának kifalazásából és a sörházépületből, a város majorjából, a városfal különböző helyeiről, lakóház újkori falazatából, a városházából, kerítésből.

25 A töredékek egyébként szinte „megrendelészerűen” is felbukkanhatnak. Marosi Ernőttől már megkaptam a megbízást az Anjou-síremléktöredékekről szóló tanulmány írására az említett Nagy Lajos-kiállítás katalógusába, amikor 1981-ben a prépostsági együttestől délre fekvő, Táncsics Mihály utca 4. alatti lakóház falkutatása során, az egyik emeleti falból – a rátapadt habarcsmaradványok alapján már harmadlagos befalazásból – szabályosan a lábam elé nem gurult egy, a korábról ismert vörösmárvány baldachinelemekkel azonos profilú, de fehér márványból faragott ívtöredék, a baldachint felülről lezáró, más színű köelem sokáig egyedüli tanújaként. A darab már harmadlagos beépítésből került elő a kiállítást megelőzően. LŐVEI 1982, 14. jegyzetben i. m., 198. (102. kat. sz.), és 31. tábla.

26 Hasonló használat nyomait mutatja Csaby István egri várkapitány töredékké átfaragott sírlapja, amelyet a várban török kori csorgókút kútmedencéje fölött, címeres lapjával a fal felé fordítva, közepén rézsövű kútkifolyóval átfúrva használtak fel: SZMRECSÁNYI Miklós: *Az Egri Érseki Liceum lapidáriumának tárgymutatója*, Eger, 1932, 7. (20. sz.); KOZÁK Károly: *Az egri vár története. Vezető a gótikus palota állandó kiállításához*, Eger, 1981, 18.

27 A templomban a szultán látogatását követően a török várkapitány kifosztotta a sírokat, majd az öt feljelentő budai kincstárnok vitette el a szultáni kincstárba az ismételten átkutatott templom kincseit. A szultáni látogatás kapcsán Dzselalzáde Musztafa történetíró leírta a templomot, a benne lévő díszes síremlékekkel együtt: „minden szögletében és zugában drága márványból vagy kőből kifaragott csodálatos alakok voltak [...] itt, ott [...] kőből csinált koporsókban utálatos alakok [...], akiknek fejükre csillogó drágakövekkel kirakott koronákat, mellükre arany és ezüst keresztet, kardokat és handzsárokat tettek, ujjajkra pedig nagy értékű aranygyűrűket...”. Erről és a következő

azt jelentette a szultánnak, hogy a dzsámivá alakított templomban a „hitetlenek síremlékeinek” még vannak maradványai, ami visszatetszést kelt. Elbontásuk esetén a templomban több lenne a hely is, ráadásul anyagukat is hasznosítani tudnák. Az előterjesztésre a szultán elrendelte a síremlékmaradványok bontását.²⁸

Egy egyszerű megformálású, gótikus feliratot és vonalrajzos heraldikus ábrát hordozó, székesfehérvári sírlap feldarabolására már talán a töröktől való visszafoglalást követően kerülhetett sor. A téglalap alakú darabokba a peremek mentén hosszanti hornyot véstek, hogy eredetileg megfaragott oldalukkal lefelé fordítva a városi sörház környékén csatornafedlapként használják fel a táblákat. (9. kép) Sírlapokból fedkövekké átfaragott töredékek ismertek Budán is.²⁹ 1870 táján a bácsi vár közelében folyó Mosztonga-patak partján, egy török fürdőhöz vezető kis csatorna fedköveként felhasználva találták azt a vörösmárvány töredéket, amelyet Tomori Pál kalocsai érsek (†1526) személyéhez kötött a kutatás.³⁰

eseményekről: KRALOVÁNSZKY Alán, DIÓS István: „székesfehérvári királyi bazilika” címszó. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, XII. Budapest, 2007, 741–745., itt 744.

28 „...Székesfehérvárott, a szent dzsámiban, mely azelőtt a királyok temploma volt, a hitetlenek síremlékeinek építkezéséből némi maradványok vannak még s meglehetősen visszatetszést keltenek, azért azt az előterjesztést tetted, hogy mivel azok anyagára úgyis szükség van, s a szent dzsámi terjedelme is nagyobb lesz, ez okból leromboltassanak és eltávolíttassanak. Parancsolom tehát, hogy e rendeletem megérkezésekor az említett dzsámiban a hitetlenek síremlékeiből a még meglévő maradványokat, melyeknek eltávolítása szükséges, eltávolítsad, és a szent dzsámit az ilyenféle tárgyaktól megtisztítsd.” KARÁCSON Imre: Királyaink síremlékeinek elpusztulása. *Századok* 45(1911), 365–366. – Az 1601. évi keresztény ostromot követően, 1602-ben a várost a töröktől visszafoglaló császáriak közül néhány katona felrobbantotta és kifosztotta „des Königs Ladislai Ehgemahl und Tochter Fraulein Maria” egy szép sírlappal fedett közös sírját a Szent István-templomnál (!) lévő kis kápolnában, amelyet a törökök addig megkíméltek. *DERCSÉNYI Dezső: A székesfehérvári királyi bazilika*, Budapest, 1943 (Magyarország művészeti emlékei, II. 1.), 55., 63.; *LAUSCHMANN Gyula: Székesfehérvár története. I. A honfoglalástól a török kiűzéséig 895–1688*, Székesfehérvár, 1993 (Közlemények Székesfehérvár város történetéből), 169.; BARTOS György: További székesfehérvári reneszánsz kori emléktáblák. In: *Mátyás király és a fehérvári reneszánsz*, szerk. KERNY Teréz, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2010 (Magyar királyok és Székesfehérvár, 1.), 91–113., itt 93–94., 109. (5. jegyzet) – A falazókövé hasítás természetesen nemcsak a székesfehérvári síremlékeknek lehetett a sorsa. Egy gazdag, itáliai reneszánsz jellegű növényi ornamentikával díszített miseruhát viselő, domborművű főpapi figura törzse másodlagosan hasábos építőkövé alakítva került elő a budai Tárnok utca 9–11. alatti lakóházak 17–18. századi falából, az 1960-as évek eleji műemléki kutatás során. ZOLNAY László: Középkori budai figurálisok. *Művészettörténeti Értesítő*, 24(1975) 255–267., itt 255., 265–266., és 30. kép.

29 A kőlap két szomszédos oldalán futó hornyok alapján egy derékszögben törő csatornaszakasz lefedésére használtak egy a fohász *miserere* részletét hordozó feliratú, másodlagosan ugyancsak lefelé fordítva beépített sírkötőredéket Budán; a Halászbástya kiépítésének Schulek Frigyes vezette munkálatai közben, csatornafedlapként felhasználva találták. SZENDREI János: A budavári Domonkos-templom kiásatása. *Archaeologiai Értesítő*, 22(1902), 395–400., itt 400.

A budai egykori domonkos kolostorból származhat az a sírkő, amelyből egy négyzetesre faragott darab 1962-ben került elő a Hess András téren újkori csatorna fedőlapjaként. H. Gyürky Katalin lelete.

30 HENSZLMANN Imre: A kalocsai érsek ásatásai. *Archaeologiai Értesítő*, 6(1872), 1–8., itt 4.;

9. kép Feldarabolt középkori sírkő csatornafedkővé átfaragott töredéke. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2023)

Szakolcán Kryštof Kropač z Nevědomí a na Bzenci (†1535) figurális, cseh/morva köriratot hordozó sírkövét, ugyan-csak megcsonkítva, a régi városi sörfőzde árpa-lé levezetésére szolgáló csatornájából bontották ki, majd ajándékozták a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Ez is töredék, bár az eredeti sírlap nagy részét őrzi, és hozzáértő

számára – a munkát Ritoók Ágnes végezte el – felirata is meghatározható volt.³¹ A példák azt mutatják, hogy a sírlapok-sírlaptöredékek fontos újrahaznosítási helyszínei voltak az újkorban kiépülő városi közművek.

De nem feltétlenül kellett kivinni a templomokból a sírlapokat, hogy feldarabolva burkolólapokként legyenek alkalmazhatók. A kolozsvári Szent Mihály-templomban az ismeretlen időpontban több szabályos padlólapokká vágott, kora újkori sírkőtöredékekkel együtt egy gótikus minuszkulás, 15. századi darab is bekerült a templom kőtárába.³²

Pannonhalmán az altemplom kapuit Karner Egyed főapát a 17–18. század fordulóján a középkori historizálás jegyében vörös márványból faragtatta ki, a hozzájuk kapcsolódó lépcsőkkel együtt. A Gerecse-hegységben a török foglalatást követően felhagyott vörösmész-kő-bányákat akkor még nem nyitották újra, és bár Salzburgból beszerezhető lett volna hasonló kő, az építkezésekhez

[HENSZLMANN, Emerich: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa D'Ludwig Haynald](#), Leipzig, 1873, 175–176., és 69. kép; a sírkő címere azonban nem Tomorié: [FIREA, Ciprian: Another piece of the puzzle: identifying the main patron of the great altarpiece of the Passion in Sibiu](#) (Hermannstadt/Nagyszeben, Romania). *Acta Historiae Artium*, 64(2023), 89–109., itt 101., és Fig. 16.

31 RITOÓK Ágnes: Kryštof Kropač z Nevědomí a na Bzenci sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Folia Historica*, 34(2019), 103–110.

32 KINDE ANNA: *A kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom Bágyuj Lajos-féle felújítása (1956–57). Kiegészítve a felújítás második ütemével (1958–64)*. MA szakdolgozat. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettörténet, 2017. 22., és 13. kép.

magából az apátsági templomból gyűjtötték össze az anyagot. Egy, a Tolnai Máté főapát (†1535) síröve töredékeként meghatározható, papi alak részletét mutató darabot az egyik altemplomi lépcsőből emelte ki Storno Ferenc a templom helyreállítása során. Dobói Miklós pannonthalmi apát (†1438/39) sírkövének maradványát is 1700 táján építették be, középkori, beépítésekor le is faragott felületével lefelé fordítva, a templom szentélyében az északi diadalív-lábazat előtti pódiumot alkotta – 1988-ban László Csaba bontotta onnan ki.³³ (10. kép)

10. kép Dobói Miklós pannonthalmi apát (†1438/39) átfaragott sírlapja. Pannonthalma, Főapátság (fotó: Takács Imre, 2001)

A legcsekélyebb megbecsülés sem volt a része Szegedi Lukács püspök (†1510) sírkövének a zágrábi székesegyház szentélyében, pedig Rafael Levakovich már a 17.

század első felében leírta, gondosan lejegyezve a feliratát is. 1703-ban, amikor a templom szentélyében új márványpadlót készítettek, a vörösmárvány fedlapot felszedték, darabokra törték és az új burkolat alapozásához használták fel. A székesegyház restaurálásakor, az 1880-as években került elő több részlete.³⁴ A 2020. március 22-i zágrábi földrengés során beszakadt a székesegyház szentélyének északi oldalán a padozat, és alóla a sírkő négy további töredéke került elő, többek között a püspök törzsének egy nagyobb darabja és a feliratos tábla hiányzó

33 LŐVEI Pál: Középkori síremlékek. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve. Kiállítási katalógus / Pannonthalmi Bencés Főapátság*, szerk. TAKÁCS Imre, Pannonthalma, 1996. I.: 310–316., itt 310., 314–315. (II.27. kat. sz.) – A vörös márvány és a középkori formák historizáló használata együtt járt tehát legalább két eredeti, kvalitásos, figurális, vörösmárvány apáti sírkő pusztulásával. Szigfrid (†1365) és Bócsi Cudar László (†1372) apátok hasonló sírlapjait ugyanakkor gondosan megőrizték.

34 *Historiola Episcopatus et Dioecesis Ecclesiae Zagrabienensis*. Authore Fr. Raphaële Levakovich Franciscano huius Ecclesiae olim Canonico, et Archidiacono Cathedrae. Kézirat, 17. század első fele. Zágráb, Arhiv Hrvatske akademije, sg. IV.c.15., 8r.; FARLATI, Daniele: *Illyrici sacri tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabienensis*, Venetiis, 1775, 338., 516. – A Horvát Történeti Múzeum (Hrvatski Povijesni Muzej) a sírlap két-két darabból összeillesztett fej- és lábrészét őrizte a közelmúltig.

11. kép Szegedi Lukács zágrábi püspök (†1150) töredékes sírlapja. Zágráb, Hrvatski Povijesni Muzej (fotó: Lővei Pál, 2021)

tört darabjai voltak összegyűjthetők – pedig eredetileg akár az egész ott lehetett, csak nagyobb része az elhordott törmelékben végezte. A töredék a „Stibor-síremlékek mestere” szükségnevű szobrász-kőfaragó Buda, Székesfehérvár, a boszniai Bobovac leletei által reprezentált, töredékességében is imponáló életművének valószínűleg legnagyobb méretű, szinte kerek szobor benyomását keltő elemeként értékelhető, amelynek hosszú felirata biztosan rengeteg információt hordozott,

része. A teljes anyag a 2021–2022-ben a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett horvát–magyar kiállítás egyik látványossága volt.³⁵ (11. kép)

A töredékképződés folyamata máig nem zárult le, az ébredő tudományos érdeklődés dacára sem. Buda középkori ferences kolostorának Szent János-templomában Altmann Júlia az 1970-es évek elején tárta fel egy síremlék mintegy tucatnyi, friss törésfelületeket mutató darabját, magas domborművű, páncélos figura, valamint kétsoros körirat részleteivel.³⁶ A templom helyén a 18. században épített karmelita templom Várszínházzá alakítása során az „időt rabló” előzetes régészeti feltárást elszabotáló kivitelezési munkák által jobbára már tönkretett területen csupán az eredeti műalkotás kisebb részének miszlikbe

35 *Ars et virtus. Horvátország – Magyarország: 800 év közös kulturális öröksége*, szerk. BAGARIĆ, Marina, DAMJANOVIĆ, Dragan, SUDEC ANDREIS, Iva, VUGRINEC, Petra, Kiállítási katalógus / Galerija Klovičevi dvori – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2020, 356.

36 ALTMANN Júlia, LŐVEI Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomban. [Budapest Régiségei](#), 38(2004), II–34., itt 16. (7. kat. sz.), és 23–28. kép; LŐVEI Pál: A „sárkánylovagok” kőfaragója: Egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. WEISZ Boglárka, KÁDAS István, Budapest, 2017, 387–485., itt 422–423, és 52–54. kép.

ma mégis a legcsekélyebb adatunk sincs arra vonatkozóan, kinek az emlékére is állíthatták egykor.³⁷

A szakirodalmat gondosan tanulmányozva magát a székesfehérvári faragványok szakértőjévé képező Kőrösi Jenő kőműves, házának kapualjában és udvarán, szabályos kis kőtárat épített ki a városban földmunkák és épületbontások során talált római, középkori és 19.

századi kőemlékekből.³⁸ Fontos lelete volt Stiborici (I.) Stibor erdélyi vajda (†1414) szarkofágfedlapjának egyik sarka, a domborműví figura fejével és az elhunyt családi címerével – ugyancsak a Stibor-mester alkotása. A sírkő töredékeiről a legkorábbi forrásunk egy 18. század végi rajz. A törzstöredék a rajzon ábrázoltnál hiányosabb állapotban a kövezet alól, a városfal még meglévő részébe beépítve került elő és jutott múzeumba 1923-ban. Az 1970-es évek elején ugyanazon a környéken

12. kép Stiborici (I.) Stibor erdélyi vajda (†1414) székesfehérvári síremlékének fejtöredéke, 1430-as évek eleje. Székesfehérvár, Kőrösi Jenő gyűjteménye (fotó: Papp Szilárd, 2018)

bukkant fel a fej is: a gázcsőfektetés során előkerült, barbár módon össze is tört faragványról ekkor már nem értesítették a múzeumot, és a töredék töredékeit Kőrösi a vasárnapra magára hagyott törmelékhalomból gyűjtötte össze.³⁹ (12. kép)

A gondatlanság, figyelmetlenség, tudatlanság mellett a kőfaragványok, kőtöredékek ilyesfajta rombolásának és kidobásának hátterében – és nem is csak a török korban – ideológiai indíttatás is tetten érhető. Forgács Gergely (†1515) a

37 [LŐVEI Pál: Régészet és művészettörténet. Feladat, igény és gyakorlat a régészeti és művészettörténeti kutatás határára.](#) In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*, szerk. BENKŐ Elek, Kovács Gyöngyi, Budapest, 2010, II., 919–928., itt 920.

38 *Általános helyzetkép*, szerk. FELD István, HORLER Miklós, KOPPÁNY Tibor, LŐVEI Pál, SZEKÉR György, Budapest, 1988 (*Lapidarium Hungaricum*. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye I.), 233–234. (140. tétel).

39 Pápai János rajza „Alba Regia in Muro Civitatis” felirattal: *Collectae a P. Joseph Jakosics*. 37. kötet: *Antiquitates*. – Budapest, Magyar Ferences Levéltár, régi jelzet: J.2.16., mai szám: 37., I.; DERCSÉNYI 1943. 28. jegyzetben i. m., 102–104., 125. (98. sz.), és 31., 89. kép; ENGEL Pál, LŐVEI Pál, VARGA Lívია: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica*, 11(1983), 21–48., itt 21., 31–32., és 6–7. kép; LŐVEI 2017. 36. jegyzetben i. m., 389–390., és 3–5. kép.

Nyitra megyei elefánti pálos kolostorban temették el. Teljesen ép, *IOANNES FIORENTINUS ME FECIT* mesterjelzése miatt kivételes jelentőségű sírlapját a Forgách család az egykori pálos templomból 1894-ben, amikor a kolostort az Edelsheim-Gyulay család kastéllyá alakította, a Somogy megyei Nagygombára vitette, ahol a családi kastély parkjában állították fel. 1951-ben domborművű címerét lefaragták, hogy helyére gipsz alapra Rákosi-címert fessenek, feliratos alsó részét pedig összetörve útépitéshez használták fel. A maradványokat az 1980-as évek elején Horler Miklós gyűjtötte össze, és az évszázados felmérési rajz és archív fénykép segítségével sikerült a sírlapot – ha töredékesen is – restaurálni.⁴⁰ (13–14. kép)

13. kép Forgács Gergely (†1515) az elefánti pálos kolostorból származó, Nagygombán összetört sírlapjának darabja a Rákosi-címer maradványával (fotó: Horler Miklós nyomán, 1978)

14. kép Az elefánti Forgács-sírlap feliratos táblájának a restaurálás során összeillesztett töredékei (fotó: Vajda József)

Töredéksorsok

1734-ben Székesfehérvárt, közelebről meg nem határozott helyen darabokra törött, hiányos feliratú – Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost által Imre herceg emlékére készítettett – kőfaragványt találtak, amelyet Pray György

40 HORLER Miklós: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. *Építés- Építészettudomány*, 15(1983), 237–259.

15. kép A Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost által Szent Imre herceg emlékére készített feliratos tábla töredéke. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2022)

1774-ben ismertetett, és összetörését a közömbösségnek tudta be.⁴¹ Később a kő elveszett. A magyarországi reneszánsz kőfaragás fontos geológiai felfedezését jelentő Buda környéki márgából készült tábla töredékeit – a reneszánsz kapitális betűtípus Magyarországon ismert egyik legkvalitásosabb példáját – Szűcs György egy építési törmelékhalom tetejéről gyűjtötte be 1980 táján, és a fehérvári jubileumi Szent Imre-kiállítás nyomán azonosította 2007-ben.⁴² (15. kép)

A magyarországi műemlékvédelem nem mindig bánt megfelelő módon a helyreállítások során feltárt vagy éppen töredékességük miatt kiváltott kőtöredékekkel. A vajdahunyadi vár kibontott köveit a 19. század második felében falazóanyagként használták fel, és később, a 20. század elején a helyreállítási munkákat

41 PRAY, Georgius: *Dissertationes historico-criticae de sanctis Solomone rege et Emerico duce Hungariae*, Posonii, 1774, 78.

42 Szűcs György: Fehérvár kövei. In: *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről*, szerk. LŐRINCZ Tamás, Székesfehérvár, 2007, 197–200., valamint 296. (18. kat. sz.); *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítási katalógus* / Magyar Nemzeti Galéria, szerk. MIKÓ Árpád, VERŐ Mária, I–II., Budapest, 2008, I. 201. (VII–10. kat. sz., MIKÓ Árpád); Szűcs György: A töredék dicsérete. In: *Mátyás király és a fehérvári reneszánsz*, szerk. KERNY Teréz, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2010 (Magyar királyok és Székesfehérvár, I.), 67–78., itt 68., és 1–2. kép.

sokkal korszerűbb szemlélettel folytató Möller István bontotta ki azokat ismét.⁴³ A kassai Szent Erzsébet-templom töredékei szétszóródva lakóházak, városi paloták, kastélyok díszezőivé váltak – a legismertebb a lebontott nyugati karzat, amelyet – ebben az esetben már nem is kőtöredékről, hanem egy teljes épülettöredékről beszélhetünk – a Bécshez közeli Kreuzenstein várkastélyában építettek fel újra.⁴⁴

A budapesti Várnegyed egyik udvarában a kerítésfalhoz épült, vörösmárvány falikút – régi kőfaragványokból összeállított, oroszlanokon nyugvó lavabo – egykor a Nagyboldogasszony-templom sekrestyéjében állt.⁴⁵ A helyreállítást követően Stróbl Alajos szerezte meg, majd az Epreskertben állt alkotást 1948-ban a szobrászművész leányának adták át, aki budai háza udvarában építette azt fel.⁴⁶ (16. kép) 2001-ben a helyreállítása során több darabjáról is kiderült, hogy egy a 14. század utolsó harmadára, végére keltezhető sírkőhöz tartozott, és az alá egykor eltemetett személy, a töredékes köriratban szereplő *domina* címzése alapján, egy 14. századi bárói család nőtagja volt. (17. kép) Középkori még a talapzatot alkotó, két oroszlánnaal díszített, igen kvalitatív faragvány is, amely valamilyen fal elé állított, pillérszerű kisépítmény,

16. kép Stróbl Alajos a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplomból kikerült középkori és barokk faragványokból összeállított falikútja. Budapest I., Balta köz 4. udvara (fotó: Hámori Péter, 2021)

43 HORLER Miklós: Magyarország építészeti töredékeinek helyzetképe. In: [Általános helyzetkép 1988.](#) 38. jegyzetben i. m., 21–68., itt 30.

44 *Uo.*, 30–31. – A budai várpalota építkezései során – ehhez a műemlékvédelemnek nem volt köze – talált faragványokból a tervek készítő Hauszmann Alajos egy gyűjteményt izbégi nyaralója kertjében helyezett el. *Uo.*, 31–32.

45 Balta köz 4. – Stróbl Alajos már 1889-ben kikérte az Epreskert szobrászati műterme számára, a miniszter azonban átadását nem engedélyezte: FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A Budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom Schulek Frigyes-féle „restaurálása” a korabeli műemlékvédelmi gyakorlat tükrében.* PhD-disszertáció. ELTE BTK Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola, Budapest, 2018, 66. (231. jegyzet). 1902 táján az átadás mégis megtörtént, a kutat felállították az Epreskertben.

46 Sisa József szíves közlése szerint.

17. kép A restaurálása során szétbontott, Balta közí falikút barokk párkánná átfaragott sírkőtöredéke, 14. század utolsó harmada, vége (fotó: Lővei Pál, 2001)

talán szentségház lábazati eleme volt.⁴⁷ A váci ferencesek kolostorának 1738-ban vörös márványból faragott lavabója is középkori alkotás feldarabolásával és átfaragásával született: Báthori Miklós püspök (†1506) a kolostor keleti szárnyának alapozásakor felbukkant sírköve szolgáltatta az alapanyagot.⁴⁸

A szakirodalmi adatok könnyen elfelejtődnek. Egy 1360-as, de feltehetően hiányos évszámú sírkőtöredék származási helye talán a Buda-vízivárosi középkori Ágoston-rendi templom, amelynek helyétől nem túlságosan messze, a „hajdani vízmozdony épületéből”, a régi budai vízműből került a budai siklóval szemben egy ajtó elé, ahol 1869-ben Rómer Flóris leírta.⁴⁹ Ismeretlen módon, 1951 előtt jutott a II. kerületi Margit utca 13. udvarára.⁵⁰ 1962-ben egy leletbejelentésben már azt valószínűsítették – a helyszínt tekintve logikusan –, hogy valószínűleg a budafelhévízi Szentháromság-templom területéről került oda.⁵¹ Egyébként

47 ZOLNAY László: Középkori díszkutat Budán. *Művészettörténeti Értesítő*, 22(1973), 254–261., itt 260., és 7. kép; Strobl Alajos a Nagyboldogasszony-templom más leleteit is állhatatosan igyekezett oktatási példatár gyanánt biztosítani, a gótikus délkeleti kapu másfél évtizedig a Nemzeti Múzeum udvarán hányódó töredékeit végül sikerült is felállíttatnia az Epreskertben: [Általános helyzetkép 1988](#). 38. jegyzetben i. m., 153. (52. sz., HORLER Miklós); FARBAKYNÉ DEKLAVA 2018. 45. jegyzetben i. m., 66. (231. jegyzet).

48 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) epitáfiuma*. In: *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*, szerk. HORVÁTH Alice, Vác, 2007, 157–171.

49 [RÓMER Flóris:] *Egyveleg. Archaeologiai Értesítő*, 1(1868–1869), 297. A vízmű a Fő utca 3–5. helyén állott.

50 Már ott említi: GENTHON István: *Magyarország műemlékei*, Budapest, 1951, 34.; ZAKARIÁS G. Sándor: *Magyarország művészeti emlékei*, 3. Budapest, 1961, 72.

51 Zolnay László leletbejelentése, 1962. III. 31. Budapesti Történeti Múzeum, Adattár, ltsz. 79378.

akár még a közelmúltban is magántulajdonba kerülhettek ásatási törmelékkel figyelmetlenül kidobott, kisebb faragványok.⁵²

A műemléki munkálatok és a régészeti feltárások során talált töredékek nagyobb hányada mindenesetre múzeumba vagy más gyűjteménybe szokott kerülni. Jelentőségüknek megfelelő kezelésük ebből azonban nem feltétlenül következik. A székesfehérvári prépostsági templom román kori faragványairól 2007-ben írott disszertációjában Mentényi Klára behatóan foglalkozott egy „régóta egy dobozban bujkáló madár” ábrázolásával.⁵³ A darabot még a 19. században találták, lelőköri körülményei azonban teljességgel ismeretlenek – kiállítási előkészületek során bukkant elő múzeumi pinceraktárban. A hosszan hányódó kőleletek tipikus egysége tehát a találón fanyar megfogalmazás szerint a hosszú időn át külső múzeumi raktárban dokumentálatlanul egy dobozban bujkáló töredék.

A lakott területektől távol fekvő vértesszentkereszti monostor a konserválási munkák lezárultát követően egy időre a vandál erős fiúk rendszeres gyakorlóterepévé vált, és a kolostorszárnyak védőteteje alatt létrehozott, a feltárást korábban vezető Kozák Éva által akkurátusan elrendezett kőtárat évi rendszerességgel dúlták fel.

A rombolás időnként reprezentatív töredékek eltulajdonításával járt együtt, így tűnt el a déli kapu mutatós kőoroszlánja is. Mikor a romok őrzése magánkezdeményezésre megoldódott – egy a környékbelieknél is erősebb „fiú”,

18. kép Oroszlán szobra a vértesszentkereszti monostor romjaiból, 12–13. század fordulója. Tata, Kuny Domokos Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2011)

52 Gertrúd királyné pilisi síremlékéről egy a szarkofágon fekvő *gisant*-figura feje alatti párna részletét rásimuló kézfejjel együtt megőrző kis töredéket (9,5×10,5×8 cm) szóbeli közlés szerint a pilisi apátság régóta elhagyott romterületén találták: TAKÁCS Imre: A Gertrúd-síremlék rekonstrukciójának kérdései. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Meráni Gertrúd emlékezete, 1213–2013.* szerk. MAJOROSSY Judit, Szentendre, 2014, 189–202., itt 197., és 20–21. kép.

53 MENTÉNYI Klára: [A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom román kori faragványai \(a faragványok története a 19. században\)](#). PhD disszertáció. ELTE BTK Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola, Budapest, 2006. 58.

az odaköltöző Henye Péter festőművész rendet teremtett a maradványok háza táján –, a környék településeiről általa visszagyűjtött sok más faragvánnyal együtt meglelt az oroszán is. (18. kép) Az állatfigura eredetileg még az Interpolhoz is bejelentett ellopása iratanyagát azonban a hatóságok sikertelenül keresték saját irattáraikban – az ügy lezárását csak a régész hivatalnoki gondossága tette lehetővé: a magánirattárában megőrzött másolatok alapján lehetett az ügyszámokat meghatározni és az eredeti iratokat végül fellelni.⁵⁴ Az eset azt mutatja, hogy nemcsak maguk a töredékek, de a rájuk vonatkozó dokumentumok is hajlamosak a lappangásra.

Az eredetileg együtt gyűjteménybe került darabok útja el is válhatott. 1813-ban Székesfehérvárról a Magyar Nemzeti Múzeumba került egy címerrel díszített, csúcsíves timpanon, feltehetően már akkor is két darabra törve. Önmagában is töredék volt, hiszen a hozzá tartozó szárköveket nem őrizték meg. A 19. században Rómer Flóris még tisztában volt a lelőhellyel. Az egyik darabot 1939-ben átadták a Szépművészeti Múzeumnak, és a végül a Magyar Nemzeti Galériában kikötött töredék leltárkartonjára a származási helyet már nem jegyezték fel. A másik töredéket ekkor már kérdőjelesen budainak tartották. Végül hosszú nyomozás során derültek ki ismét az olyan alapadatok, amelyeknek a nyilvántar-

19. kép Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári prépost (†1474) síremlékének töredéke. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2023)

tásban magától értetődően szerepelniük kellene. A származási hely ismeretében már azonosítani lehetett a timpanonon, továbbá két másik faragványon Györgyi Bodó Miklós székesfehérvári prépost (†1474) címerét. Az egyiket, vörösmárvány anyaga alapján, sírkő töredékeként lehetett leginkább elképzelni, és össze is illett egy figurális sírlap láb felőli részével, amelyet stí-

54 LŐVEI PÁL: Mezősiné Kozák Éva (1939–2016). *Műemlékvédelem*, 60(2016), 122–123.

lusa alapján Tóth Sándor már korábban Bodó prépost sírkövének feltételezett.⁵⁵ (19. kép)

A töredék a minél sikeresebb „bujkálás” érdekében – a múzeumi gyűjteményi és szakmai specializáció lehetőségeire is építve – még korszaktól is képes lehet váltani. Régóta a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztek egy Jupiter Dolichenus megkoszorúzását ábrázoló, öt darabra törött, pannóniai római domborművet.⁵⁶ 1951-ben történt bejelentését követően 1970-ben egyik sarkát a múzeum kisebb középkori töredékei között, 15–16. századi eredetűként vették leltárba.⁵⁷ Egy a reliefet már a sarka nélkül bemutató, 1980-as székesfehérvári kiállításon⁵⁸ ismerem fel az eredeti összefüggést, és jelen előadásom kidolgozása során néztem utána, vajon az akkori bejelentésnek lett-e fogantatója. Nem lett, most azonban sikerült az összetartozó darabokat fizikailag is egyesíteni. (20. kép)

20. kép Pannóniai római dombormű Jupiter Dolichenus megkoszorúzásának ábrázolásával. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (fotó: Lővei Pál, 2022)

55 TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2(1964), 167–187., itt 174–176., 182. (50. jegyzet), 182–183. (53. jegyzet); [LŐVEI PÁL, ENGEL PÁL: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. Művészettörténeti Értesítő](#), 32(1983), 1–7.

56 PAULOVICS István: *Római kispasztikai műhely Pannóniában*, Pécs, 1935 (Pannonia-könyvtár 2.), 6–7., és 10. kép; Ferdinand LÁNG: *Das Dolichenum von Brigetio*. In: *Lavreae Aqvincenses Memoriae Valentini Kvzsinszky dicatae II. Aqvincvni babérágak. Kuzsinszky Bálint emlékének szenteli Budapest-székesfőváros közönsége és a Pázmány-egyetem Érem- és Régiségtani Intézete*, Budapest, 1941 (Dissertationes Pannonicae ... series 2. N° II.), 165–181., itt 173., és Taf. XXXIV.

57 A dombormű leltári száma a római faragványok között: 10/1951.250; a sarok a középkori anyagban: 70.74.C.

58 *Római kori művészet Pannóniában*, Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1980 (István Király Múzeum Közleményei. Katalógusok, 137). behelyezve külön: *Műtárgyjegyzék* 191. sz.

A töredékek „bujkálásán” túlmutathat – a Margit-síremlék kapcsán említett, visegrádi „barátféj”-hez hasonlóan – két látványos budai figurális töredék vélelmezhető sorsa. Egy eredetileg címert vagy drapériát tartó angyalak 1917-ben aukción tűnt fel először, ahol a Nagyboldogasszony-templom restaurálásakor előkerültnek mondták. 1928-ban akkor New York-ban élő tulajdonosa a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta,⁵⁹ majd 1939-ben a Fővárosi Kőemléktárba került; az újra beleltározott⁶⁰ darabot már mint a Várpalotából származó, szórvány leletként tartották számon. A többször is publikált faragványt az 1980-as évek óta a Budapesti Történeti Múzeum raktáraiban sehogyan sem sikerült fellelni. Hasonlóan változatosan alakult egy női fejtöredék története. A budavári honvédfőparancsnokság és honvédelmi minisztérium új épületének munkálatai során előkerültek egy reprezentatív női síremlék töredékei. A faragványok az egykori Szent Zsigmond-prépostságból származhattak, és felvetődik a kérdés, hogy nem ahhoz a 15. századi női (?) sírhoz tartoztak-e, amelynek megtalálásáról Jankovich Miklós számolt be 1827-ben, a sírt Podjebrád Katalinhoz, Mátyás király első feleségéhez kötve.⁶¹ A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvében joggal azonos sírkő darabjaiként leírt négy töredék⁶² közül három darabot 1939-ben a Múzeum átadott a Székesfővárosi Lapidáriumnak,⁶³ ebből egy a Budapesti Történeti Múzeum raktárában található ma is, és végül a továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum sírkőraktárában őrzött, a Stiborici Stibor család címerpajzsát ábrázoló töredéket⁶⁴ is átadták a Budapesti Történeti Múzeumnak. A BTM másik két töredéke azonban nincs meg, pedig közülük egy női fejet ábrázoló darab⁶⁵ fényképét többször közölték, és 1965-ben rajzilag is felmérték. A magyarországi arisztokrata családok nagyon kevés nőtagjának ismert a sírköve, ez mind közül a legreprezentatívabb

59 Itsz. 50/1928.

60 Itsz. BTM-KO 600.

61 J^{3*} [JANKOVICH Miklós]: Budai Várban talált régi gazdag sírboltról, és benne hihetőleg helyezett Katalin Királyné, Podiebrad' leánya' teteméről. *Tudományos Gyűjtemény*, 11(1827:2), 42–61.; vö. NAGY Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége. In: *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Budapest, 1985 (Művészettörténeti füzetek, 17.), 122–153., itt. 132–133.

62 Itsz. 13/1896.3–6.

63 Itsz. BTM-KO 601, 603a–b.

64 13/1896.6., 1970-ben ismeretlen lelőhelyű, régi múzeumi anyagként ismét beleltározva: Itsz. 70.84.c.

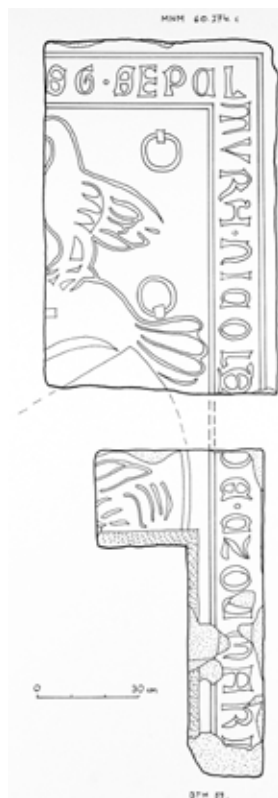
65 MNM 13/1896.4., BTM-KO 601.

volt – stílusjegyei alapján ugyancsak a már említett, a Stibor-síremlékek mestere szükségénél ellátott szobrász alkotása.⁶⁶

Nehezíti a helyzetet, ha egyazon emlék töredékei már eleve különböző helyszíneken vagy gyűjteményekben szóródnak szét, vagy különböző időszakokban kerülnek elő – mindkettőre példa volt már a Margit-síremlék is. Az összetartozás felismerését követően megtörténhet a darabok múzeumi egyesítése – restaurálás során akár fizikailag is. Az utóbbi történt Edlasperger másként Junkher (Juncker) Péter (†1504 előtt) a budai Nagyboldogasszony-templomból származó

21. kép Junkher (Juncker) Péter (†1504 előtt) a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplomból származó sírlapjának rekonstrukciós rajza (Lővei Pál)

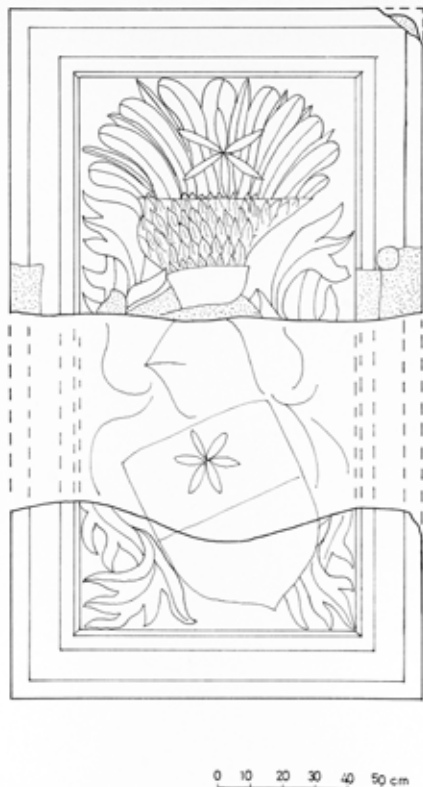
22. kép Szatmári Miklós kamaraispán 14. század közepi, a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplomhoz köthető sírlapjának rekonstrukciós rajza (Lővei Pál)

66 ENGEL-LŐVEI-VARGA 1983. 39. jegyzetben i. m., 35.; LŐVEI PÁL: A Stibor-síremlékek mestere. *Budapest Régiségei*, 33(1999), 103–121., itt 104–105., és 5–7. kép.

sírlapjával, amelynek lelőhely nélkül számon tartott darabjait a Nemzeti Múzeumban két különböző helyszínen őrizték.⁶⁷ A lelőhelyre vonatkozó információ két olyan töredékkal kapcsolatban maradt fenn, amelyek a főváros kőtárába kerültek.⁶⁸ Az egyesített darabokat végül a Nemzeti Múzeumban összeillesztették, és kiegészítették az egész sírlapot.⁶⁹ (21. kép)

Szatmári Miklós kamaraispán 14. század közepi, ugyancsak a Nagyboldogasszony-templomhoz köthető sírlapjának egyik részletét 1876-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba szállították,⁷⁰ a másik darabot a Budapesti Történeti Múzeumban őrzik.⁷¹ A feldarabolás és átfaragás miatt törésfelülettel ugyan nem illeszkednek, de a gótikus majuszkulák alkotta felirat megmaradt két részlete egy betű híján pontosan kapcsolódik egymáshoz: [HIC E]ST SEPVLTVRA NICOLA[I] DE CZOCMARI...⁷² (22. kép)

Akadnak arra is példák, hogy összetartozó részletek különböző településeken szóródnak szét. Visegrád-ról egy sírkőrészlet a Magyar Nemzeti Múzeumba, sok évtizeddel később egy másik a helyi múzeumba került, összetartozásukat a középkori sírkőkatalógus munkálatainak elején, Varga Líviával

23. kép Frangepán (VI.) János (†1436) budai-sárospataki sírlapjának rekonstrukciós rajza (Lővei Pál)

67 Itsz. 60.285.1.c – 2 db, 60.285.2.c, 60.265.c – 4 db; utólagos leltározás: 70.114.c, 70.115.1–2.c

68 Itsz. BTM-KO 251. és BTM-KO 255.27.

69 LŐVEI Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. *Művészettörténeti Értesítő*, 40(1991), 49–67., itt 57–58., és 17–18. kép.

70 Régi múzeumi anyagként azonban csak 1960-ban leltározták be: Itsz. 60.274.c.

71 Itsz. BTM-KO 59.

72 LŐVEI Pál, WEISZ Boglárka: A gazdaság- és pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. WEISZ Boglárka, Budapest, 2016 (Magyar történelmi emlékek. Értekezések), 217–263., itt 242–245., és 17–19. kép.

ismertük fel, a teljes körirat elolvasásával az alatta egykor eltemetett Hédervári Katalin (†1426) is meghatározható volt, és az összeillesztett sírlap kiállítható lett a visegrádi múzeum sírkökiállításán.⁷³ Frangepán (VI.) János (†1436) sírkövének fej felőli részét Budáról szállították a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol csak 1960-ban leltározták be, ismeretlen lelőhelyű, régi múzeumi anyagként.

A sírkő láb felőli vége ismeretlen úton jutott Sárospatakra. (23. kép) A faragvány némileg befejezetlen, ráadásul át is faragott – a végső soron az Adria partvidékére, a Frangepánok valamelyik hagyományos temetkezési helyére szánt kőlapot sosem helyezték el az elhunyt sírja fölött.⁷⁴ Kanizsai Miklós tárnokmester (†1404) síremlékének hosszú ideig két különböző sírkő részeként kezelt két darabja az örményesi pálos kolostorból a Soproni Múzeumba, valamint Zalaszentgrótra, ez utóbbi nemrég a nagykanizsai múzeumba került.⁷⁵ (24. kép)

Kőtöredékek összeillesztése szerencsés esetben ugyanúgy történik, mint a kerámiatárgyaknál: az anyag együtt van az asztalon vagy a földön, nézegetjük és próbálgatjuk – ez történt a Margit-síremlék esetében. A nagymé-

24. kép Kanizsai Miklós tárnokmester (†1404) sírlapjának rekonstrukciós rajza (Lővei Pál)

73 Magyar Nemzeti Múzeum ltsz. 60.272.c., valamint Visegrád, Mátyás Király Múzeum ltsz. 53.29.1., régi ltsz. 1933/73.-L.13.; ENGEL–LŐVEI–VARGA 1983. 39. jegyzetben i. m., 40–41., és 13–14. kép.

74 A sírlap felső fele: MNM ltsz. 60.279.c; az alsó töredék: Sárospatak, Rákóczi Múzeum ltsz. 58.8.55. ENGEL–LŐVEI–VARGA 1983. 39. jegyzetben i. m., 46–47., és 21–23. kép; LŐVEI 2017. 36. jegyzetben i. m., 399–401., és 25–27. kép.

75 LŐVEI Pál: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve. *Soproni Szemle*, 54(2000), 163–167.

retű és szétszórt darabok összetartozásának felismeréséhez azonban először is szerencse kell, aztán nagyon sok gyűjtemény és faragvány minél rendszeresebb megtekintése, és nem árt hosszú távon is vizuálisan emlékezni a faragványok formájára, részleteire, megmunkálására, a törések vonalrajzára. Kenesei István múlt heti székfoglalójáig⁷⁶ soha nem gondolkodtam el azon, hogyan is működik, milyen folyamatok során alakul a vizuális képzelet, a képi emlékezet és ezen belül a saját képalkotó gondolkodásom a művészettörténeti munka során. Egészen biztosan függ a kutatásaink tárgyától: a reneszánsz és barokk rajzok vizsgálói szerzői attribúcióik során apró vonalkák és pontok minden rezdülésére, egyben kompozíciós sajátosságokra, árnyékolási technikákra figyelnek, szigorúan a papír két dimenziójában, óriási összehasonlító anyagismeretre építve. Az alaprajzokból és bordatöredékekből késő gótikus boltmezőket rekonstruáló építészettörténetesek a szögekben és ívekben kifeszülő térben gondolkodnak, ami időnként szinte meg is csavarodik a bordákat követve. Az én töredékeimet egyként jellemzi kétdimenziós törésvonalak és térbeli törésfelületek egyedi, de sosem szabályos rajzolata, valamint természetesen az eredeti ábrázolások részleteinek mintázata. Összetartozásra vonatkozó legújabb felismerésem ezen a nyáron született, a székesfehérvári királyi bazilika épületegyütteséből származó faragványos anyag új kőtárának előkészítő munkálatai során⁷⁷ – miután két sírkőtöredék egyazon fedett csarnok két szomszédos helyiségébe jutott. Az alsó rész a romkert szomszédságában 1965-ben Kralovánszky Alán vezetésével folytatott ásatás alkalmával előkerült töredékek között volt, és hosszú ideig a romkertben feküdt. A keresztet ábrázoló felső részt 1994-ben a közelben egy pince feltöltéséből Siklósi Gyula mentette ki, majd a múzeum raktáraiban ide-oda vándorolt. Az utóbbi esetben egyértelmű volt, hogy egy a 13. század második felére keltezhető sírlap részlete, a feltáró a lombikszerű tárgyat ábrázoló elsőnél is feltételezte ezt, én ellenben hajlamos voltam a lombikot egy körtetagszerű tagozat felfekvési helyének gondolni. Jól emlékszem, hogy az egyik mellett elhaladva villant be a másik hengertagos

76 Kenesei István rendes tag székfoglaló előadása: *Van képünk hozzá? Nyelv – jelentés – vizualitás*. 2022. október 10. <https://mta.hu/i-osztaly/kenesei-istvan-rendes-tagj-szekfoglalo-eloadasa-112420> [utolsó meghallgatás: 2023. 02. 28.]; újabban: https://www.youtube.com/watch?v=RYzIHQYDPM-M&list=PLfsrZvoZ3qYQlnqNWy_Dwjg4xvLcSUUfx&index=77 [utolsó meghallgatás: 2024. 06. 24.]

77 A 2022-ben felismert összetartozás nyomán a két töredék – összeillesztve – bekerült a prépostsági templomnak szentelt, 2023 végén megnyitott „Solium Regni – Az ország trónusa” állandó történeti-építészettörténeti kiállításra.

keretelésének képe. (25. kép) A korábbi – akár több évtizedre is visszamenő – esetek részleteire már nem emlékszem, ezek esetében azonban egyszer sem az egyik töredék mellett ugrott be a másik, nem a kövek fizikai jelenlétében lett világos az összetartozásuk, és a rájuk vonatkozó többféle adat, a felirat olvasata, az ábra rajzolata komplex módon közrejátszhatott a mindig hirtelen jövő ötlet, egyfajta vázlatos rekonstrukciós rajz a fejemben felvillanó képének megszületésében.

Üres helyek és lenyomatok

A kőtöredékek töredékességének egy további rétegét jelenti, ha valamilyen rátét vagy betét hiányzik róluk. Johannes Magerdorf (†1303?) 14. század eleji, mészkből faragott sírlapján a köriratos kereten belül a belső mező síkja a keretnél mélyebb, felülete durvább megmunkálású – leginkább kőbetét lehetett benne, nyilván eltérő színű anyagból.⁷⁸ A pilisszentkereszti ásatások kvalitásos sírlap-lelete az a 13. századi vörösmárvány töredék, amely egy vésett vonalrajzú lovag hiányos alakját jeleníti meg. A fejét hordozó részlet azonban az esztergomi Várhegyen került elő – újkori építőanyag-szállítás eredményeképp –, korábban az esztergomi Vármúzeumban volt, és az újonnan előkerült pilisi darabokkal való összetartozásának felismerését (Takács Imre) követően egyesítették azokkal.⁷⁹ A sodronycsuklyát viselő fej közepén a durvább megmunkálású, ovális felület, az egykor más – feltehetően fehéres – színű kőből berakott arc helye.

Egykor féمبرakást hordozó darabok is ismertek szórványosan a középkori magyar anyagban. 1838-ban a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában került elő egy sírkőlap, Jankovich Miklós leírása szerint 13. századi jellegű, a *hic sepultus* feliratrészletet kiadó, aranyozott bronzbetűkkel.⁸⁰ A szigetet birtokló József nádor halálát követően az 1838-ban talált leletek egy része a

⁷⁸ Itsz. BTM-KO 54.4.1.

⁷⁹ GEREVICH László: *A pilisi ciszterci apátság*, Szentendre, 1984, 15., és 80. kép; TAKÁCS Imre: Lovag síremlékének töredékei. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria, szerk. MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre, Budapest, 1994, 256–257. (IV-22. kat. sz.); BENKŐ, Elek: Abenteuerlicher Herrscher, oder gütiger Patron? Anmerkungen zu der Rittergrabplatte aus dem Zisterzienserkloster Pilis. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59(2008), 469–483.; TAKÁCS Imre: *A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában*, Budapest, 2018, 37. (97. jegyzet), 129., 159., 160–163., 165., és 585–586., 589–590., 594–595. kép.

⁸⁰ FEUERNE TÓTH Rózsa: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. *Budapest Régiségei*, 31(1964), 115–131., itt 127.

25. kép 13. századi sírkő. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum (fotó: Lóvei Pál, 2023)

26. kép A budai Nagyboldogasszony-plébániatemplomhoz köthető, eredetileg bronzberakásos sírlap töredéke, 15. század vége (fotó: Lóvei Pál, 1987)

Magyar Nemzeti Múzeumba jutott, közöttük „...rézgombok és betűk, [...] faragott márványtöredékek...”.⁸¹ A múzeumban ma már sem az öntvények nem találhatóak, sem a sírkőtöredékek nem azonosíthatók, de a gyűjtemény több későbbi, 14. századi sírkőtöredéket is őriz egykori fémbetűk csaplyukainak nyomaival.⁸² Egy

81 Leltárkönyv, ltsz. 1847.43. A.III.

82 ltsz. 60.278.c., 2 töredék: F. VATTAI Erzsébet: A margitszigeti korona és gyűrű. *Folia Archaeologia*, 18(1966/1967), 123–136., itt 134–135., és 61–62. kép. – Bronzbetűs volt három további kis töredék is: ltsz. 58.65.c.

minuszkulás köriratú, 1488-as évszámú sírkőlap a budai domonkos kolostorból került elő – az egykori bronzbetét beillesztésére szolgáló, apró csaplyukakkal megfúrt feliratából a *florenzia* részlet értelmezhető.⁸³ A budai Nagyboldogasszony-templom munkálatai során jutottak múzeumba annak a 15. század végi sírlapnak a töredékei, amelyen a kis bemélyedésű, kerek csaplyukak tanúsága szerint eredetileg féंबरakásos volt a reneszánsz kapitális betűtípusú felirat, és a sisakdísz osztott sasszárnyának egyik felén a tollakat fémlemez borította.⁸⁴ (26. kép)

Magát a sírszobrot képzelhetjük el magas domborművű bronzöntvénynek Nagylucsei Orbán egri püspök, kincstartó (†1491) szarkofágján, amelyet a középkori egri székesegyházban unokaöccse, Fodor István szerémi püspök készíttetett 1492-ben. Az egri vár 1552. évi ostroma utáni források már csak a bronzból öntött figura maradványairól emlékeztek meg. A Vármúzeum kőtári anyagából Kozák Károly és Sedlmayr János állított össze egy töredékes, vörösmárvány lábazatú és fedlapú szarkofágot, amelynek reneszánsz profiljai és a fedlap fémbetét befogadására szolgáló faragásnyomai szinte biztossá teszik, hogy Nagylucsei Orbán nagyszabású, a bronzszobrász és a márványfaragó együttműködésével született síremlékének maradványairól van szó.⁸⁵

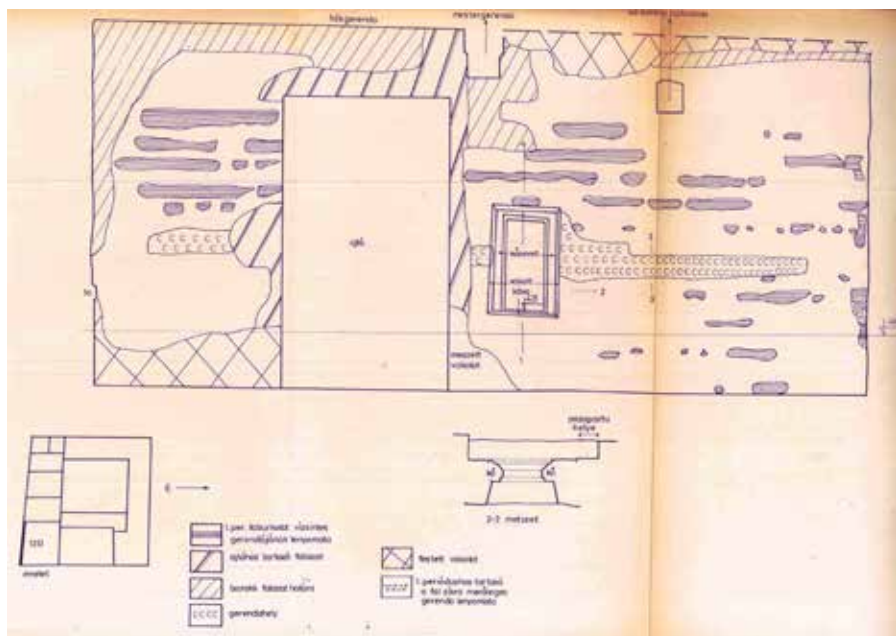
Az utóbb elpusztult anyagra utaló lenyomatok sajátos példájával kerültem szembe a soproni Szent György utca 12. egyik emeleti helyiségében, a Dávid Ferencsel együtt végzett falkutatás során. A falakon a feltárt habarcs egymás fölött vízszintes gerendák enyhén íves lenyomatát őrizte meg: a falsarkokban a pontos illesztés érdekében négyzetesre faragott gerendavégek a szomszédos falak előtt felváltva elhelyezett, egyébként (fél?-)hengeres gerendák alkotta, boronafalas faburkolatra utaltak.⁸⁶ (27. kép) Az ilyesfajta burkolattal a belső terek, fűthető szobák (*Blockwerkammer*) kényelmesebbé és elegánsabbá váltak, példáik egész Közép-Európa vár- és lakóházépítészetében ismertek. Sopronban több más ház emeletén is előkerültek az elpusztult burkolat gerendáinak, deszkáinak, a fabol-

83 Itsz. BTM-KO 56.: HORVÁTH Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragójelek*, Budapest, 1935 (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái, 6.), 20., 28., 42–43., és XX. kép.

84 Itsz. BTM-KO 255. 13., 17., 18., 19., 20., 21(?), 22., 23.; MNM Itsz. 70.90+104.c.: [HORVÁTH Henrik: Zsigmond király és kora](#), Budapest, 1937, 157.

85 Dobó István Vármúzeum: KOZÁK Károly, SEDLMAYR János: *Az egri vár középkori kőtára*, Eger, 1987, 25. (84. sz.), és 50–51. kép; LŐVEI-WEISZ 2016. 72. jegyzetben i. m., 232–234., és 10–11. kép.

86 LŐVEI Pál: [A falkutatási módszer vázlatos története Magyarországon](#). In: *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*, szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea, Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, Budapest, 2020, 11–50., itt 9. kép.

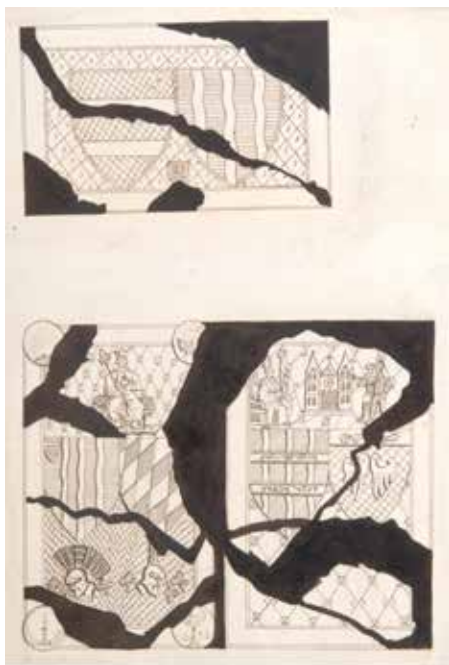

27. kép Utcai emeleti szoba falnézete a 14. századi egykori faburkolat gerendalenyomataival a soproni Szent György utca 12-ben (kutatás: 1981; kutató: Dávid Ferenc és Lővei Pál; felmérés: Lővei Pál és Simon Zoltán; rajzoló: Plank Ibolya)

tozat homlokívének habarcslenyomatai. A faburkolatokhoz kisméretű ablakok tartoztak, amelyek lépcsőzetes kávakialakításukkal javították a fénybeocsájtást, a lépcsőzetes áthidalások ugyanakkor a kis nyílások csoportjait dekoratív keretbe is foglalták – az ilyen ablakcsoportok többé-kevésbé fennmaradt töredékeik alapján rekonstruálhatók.⁸⁷ A soproni példa világosan mutatja a technológiát: először a helyiség gerendák alkotta falai készültek el, majd ezt zsaluzatként használva körbefalazták – a falak törtkövei közül kicsurgó habarcs nyomódott neki a gerendák hátoldalának, hogy a jóval később már nem annyira „divatos” és funkcionális faelemek elbontása után is megőrizték az egykori burkolat rendszerét.

87 [Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban](#). In: *Magyar Műemlékvédelem 1967–1968*, Budapest, 1970 (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai V.), 95–123., itt 117–120.

Ipolyi Arnold a bevezetőben idézett akadémiai előadásában csupa, ma is jól azonosítható szobrászati emlékről számolt be, eltekintve négy lébényi sírkőtől.⁸⁸ Egész tanulmányának ezek voltak a legtalányosabb részei, ezeket a faragványokat rajta kívül ugyanis senki más nem látta vagy közölte, és később is csak rá hivatkozva említették. Leírásai ugyanakkor részletezők, és az általa leírt sírlapok olyan különleges, a magyarországi emlékanyagban magányosan álló ábrázolásúak, hogy nehéz volt elképzelni, hogy a darabokat nem személyesen látta. Az időbeli egybeesés miatt akár arra is lehetett gondolni, hogy a lébényi templom 1862 és 1864 között folyó belső restaurálása⁸⁹ során kerülhettek elő vagy akár tűnhettek el a faragványok. „Czímeres nagy sírlap, a Hédervári Kontok és Pótok régibb, ezen századi [=13. század] címérével. E felett közepén egy románízlésű egyháznak, nyilván a lébényinek alakja, melyhez hasonló képet mutat domborműben. Az egyház egyik felén püspök ül karszéken, kezében főpásztori bottal, a másikkal áldva. Másfelől két lovag sisakos alakja, még szinte kard nélkül s az alacsony föveggel, a mint állva az egyház és a főpapi alak felé mutatnak. Nyilván a lébényi egyházat alapító két Hédervári testvérnek Pótnak a mosoni és Csepánnak vagy is Istvánnak a bácsi főispánnak alakja, amint az általok épített remek basilikát felajánlják a főpapnak [...] Sajátságosabb a második sírkő, rajta ismét a Héderváryak címere látható, de már későbbi alakzatában, mint az ezen század vége felé

28. kép Töredékes sírlapok ábrázolása Ipolyi Arnold hagyatékában. Esztergom, Keresztény Múzeum (reprodukció: Mudrák Attila)

88 IPOLYI 1863. I. jegyzetben i. m., 61–62., 64–65., 67., 72.

89 [A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok](#), szerk. BARDOLY István, HARIS Andrea, Budapest, 1996, 58.

alakult. [...] A felső térben királyi alak, egyszerű párnás, szőnyeges, románalakzatú trónon ül, koronás fővel s liliomos jogarral kezében; hasonlóan egészen mint azt például legrégibb pecsétjeinken látjuk. [...] Lehet, hogy ezen sírkő a harmadik alapító, az előbbiek testvére Mórnak fiára Istvánra vonatkozik [...] A Héderváriak valamelyike [...] sírkövének emléke is előjön. Lehet hogy e híres család e századbeli [=14. század / LP] két híresebb fia valamelyikét állítá elő. Talán [...] Hédervári Dezsőt [...] vagy [...] Hédervári Kont Istvánt [...] A dombormű életnagyságban szakállas és bajszos vitézt állít elő. [...] sok egyébnek ezen töredékeknél is csekélyebb emléke maradt csupán ránk. Így [...] egyik Homonnai Drugeth, mint a címér mutatja, valószínűleg Drugeth István szinte a lébényi monostorból való összetöredezett sírlapjának rajza.” A rejtély megoldását Ipolyi Arnoldnak az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött, rajzokat és fényképeket őrző hagyatéka szolgáltatja: két újkori tollrajzon összesen öt, töredékekből összerakott sírlap ábrázolása pontosan megfelelt az Ipolyi által leírt négy sírkőnek.⁹⁰ (28. kép) A rajzokhoz számos pecsét rajza is kapcsolódik, a sírköveknek a magyarországi emléktárgyakban elő nem forduló címereihez hasonló ábrákkal és pajzsokkal. Az egész együttes egy újkori történeti-genealógiai konstrukció kreált forrásanyaga – a pecsétek egyike *S(IGILLUM) NICOLAI PALFFY DE DERCSIKA RARO* feliratot és sárkányrenddel övezett pajzsot hordoz. A rajzok hitelesebb voltát igyekezett a rajzoló a töredékességgel igazolni – annak jeleként, hogy a töredék kezdett jelentést hordozni, és ezáltal értékessé válni, amely a lassan születő forráskritika „kijátszására” alkalmas eszköznek is tűnhetett.

Irodalomtudományi párhuzamok

Radnóti Miklós már említett *Töredék* című verse annyira nem kivételes eset, hogy a „töredék” az irodalomtudomány számára is érvényes fogalom, mi több, az értelmező szótárak és lexikonok szócikkei lényegesen nagyobb terjedelmet szentelnek az irodalmi töredékeknek, mint a kö emlékeknek és épületmaradványoknak. (Például a *Magyar nyelv értelmező szótára* „Töredék” címszava „V mely egészről letört, ill. leszakadt kisebb darab, rész. A kőoszlop töredékeit elhordták.”

⁹⁰ BENDIG-ZSILINSZKY Zsófia: Ipolyi Arnold rajz- és fényképgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. *Műemlékvédelem*, 54(2010), 302–307., itt 305–307., a rajzok reprodukciójával.

megfogalmazású részlete öt százalékát sem teszi ki a teljes szócikk szövegének.⁹¹⁾ Akad azonban nagyon hasonló irodalomtörténeti jelenség is, mégpedig a középkori kéziratok töredékesedése. A hiányossá lett kódexek, laponként szétszóródott kötetek sorsa összevethető a középkori kőtöredékekével, ahogy az összeillesztésük is hasonló jellegű kutatómunkát (és vizuális emlékezetet is) igényel. A már nem használt, elavult, megsérült lapok könyvkötésekhez történő felhasználása az építőanyagként szétदारabolt faragványokéhoz hasonló, az értékes nyersanyag újrahasznosításáról tanúskodó szemléletmódról árulkodik. A kötésekben történő kiemelésük⁹² nagyjából egy időben indult a középkori kőtöredékek gyűjtésével. Az egykor volt magyar műemlékvédelmi szervezet Horler Miklós és Koppány Tibor javasolta és irányította „Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye” sorozatának programadó bevezetőjében Horler Miklós párhuzamot is vont a kódextöredékek Magyarországon Mezey László kezdeményezte, a *Fragmenta codicum* akadémiai kutatócsoport keretében megszervezett gyűjtésével.⁹³ A kódexek képei kivágásának és ily módon miniatúra gyűjtemények kialakításának azonban nincs analógiája a kőtöredékek esetében, az újkori gyűjtés ilyesfajta meg gondolásból már nem fragmentálta tovább az addigra még megmaradt emlékanagyot.

Az irodalomtörténet számára nemcsak a megcsonkított irodalmi alkotás töredék, de az abbamaradt mű is az. A középkori művészet története is ismer befejezetlenül maradt faragványokat, van, amelyiket ennek ellenére fel is használtak. Az út szélén lekasabolt, szabályos temetésben aligha részesített id. Garai Miklós nádor (†1386) minden bizonnyal még a főúr életében vörös márványból elkészíttetett, teljesen nem is befejezett, így felirat nélkül hagyott sírkövét az utódok egyfajta kenotáfium gyanánt őrizhették meg a siklósi ferences tempomban.⁹⁴ A Székesfehérváron 2016-ban előkerült, már említett sírlapot – bár köriratának

91 <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szo-tara-1BE8B/t-4D5B8/toredek-5018F/> [letöltés: 2022.04.17.]

92 Christoph MACKERT: Zur Fragmentsammlung der Leipziger Universitätsbibliothek. In: *Das Buch in Antike, Mittelalter und Neuzeit. Sonderbestände der Universitätsbibliothek Leipzig*, Hrsg. von Thomas FUCHS, Christoph MACKERT, Reinhold SCHOLL, Wiesbaden, 2012 (Schriften und Zeugnisse zur Buchgeschichte 20), 91–120., itt 92.

93 HORLER 1988. 43. jegyzetben i. m., 25.; a programról: [MADAS Edit: Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae. Egy középkori forrásterület rendszeres feltárásáról](#), *Aetas*, 23(2008:1), 101–115.

94 LŐVEI Pál: Garai-sírkő. In: *Pannonia Regia* 1994. 79. jegyzetben i. m., 276–278. (IV-49. kat. sz.); JÉKELY, Zsombor: The Garai Tomb Slab at the Augustinian Church of Siklós. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40(1998), 125–143.

helyét csak kinagyolták – elhelyezték a sír fölött. (7. kép) Budai Konrád és felesége, Anna az 1360–1370-es évekre keltezhető, címeres kriptafedlapja Nagyváradon a középkori székesegyház egyik gótikus kápolnájának területén került elő, köriratának a láb felőli alsó negyedében csak a betűk körvonalait vésték ki, bemélyítésükre nem kerítették már sort⁹⁵ – vagy a sürgőssé vált elhelyezés miatt került így ki a műhelyből, vagy már a helyszínről vonult le túl korán a kőfaragó. Ezek a faragványok, a hiányosságok ellenére, a művészettörténet számára nem töredékek. Ahogy nem töredékesek, legfeljebb hiányosak azok a sírfeliratok is, amelyek még a később a síremlékek alá eltemetett személy életében, leginkább annak megbízásából készültek, és így nem tartalmazták a halálozás dátumát – a temetést követően aztán vagy kiegészítette valaki a szöveget, vagy nem.

Fragmentum

Meglévő, római jogtudósok műveiből származó szövegek átgondolt széttördelése, illetve belőlük részletek kiemelése útján azokból egy egységes – a beépített szövegrészletek eredeti szerzőjét és az adott mű címét mindenütt feltüntető – szövegtest egybeszerkesztése volt a határozott célja az I. Justinianus császár uralkodása idején létrehozott, 1583 óta az összefoglaló *Corpus iuris civilis* elnevezéssel emlegetett nagy jogi corpus 533-ban elkészült legfontosabb részének, a *Digesta seu Pandectae* elnevezésű, jogi tankönyvként, egyszersmind törvénykönyvként kibocsátott, monumentális jogtudományi antológiának. Ennek tematikus címekre (*titulus*) osztott könyveiben (*liber*) töredéknek – *fragmentum*nak – nevezett szemelvények szövegrészei követik egymást.⁹⁶ Erre ugyanúgy Földi András hívta fel a figyelmemet, mint a *fragmentum* kifejezés a teljes római jogi szöveghagyományt tekintve is ritka, már valóban a kőmegmunkálással kapcsolatos előfordulására.

95 MIHÁLKA Nándor: A váradi vár Anjou-kori építkezései a régészeti ásatások tükrében. Újabb adatok a váradi gótikus székesegyház, Szűz Mária kisebbik temploma és a gótikus püspöki palota történetéhez. In: *Nagyvárad és Bihar az Anjou-korban*, szerk. ZSOLDOS Attila, Nagyvárad, 2018 (Tanulmányok Biharország történetéről, 5.), 259–287., itt 269., 287.; FECHETE-PORSZTNER Kitti, MIHÁLKA Nándor, DORU Marta: Újabb adatok a nagyváradi vár középkori és reneszánsz kori topográfiájához. A nagyváradi vár régészeti ásatásai a 2010–2015 közötti helyreállítások során. In: *Kőbe zárt történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára / Istoria închisă în piatră. Studii în onoarea lui János Emődi, la 80 de ani*, szerk. KATÓCZ Zoltán, EMŐDI Tamás, LAKATOS Attila, Nagyvárad, 2021 (Studia Historica Transylvaniensis 3.), 504–527., itt 512., 524., és 6. ábra.

96 FÖLDI András, HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*, Budapest, 2023 (27. átdolgozott és bővített kiadás), 96.

29. kép Gyakorlásra szánt vörösmárvány faragvány, színes kőanyagok, valamint fekete kő faragási szilánkjai a *Porta speciosa* műhelyhulladékból, 12. század utolsó negyede. Esztergom, Vármúzeum (fotó: Marosi Ernő)

A 3. század elején működő Domitius Ulpianus ediktumkommentárjának 17. könyvében olvasható, hogy jogsértő úgy darabolni/bányászni a követ, hogy a kődarabok más személy telkére essenek.⁹⁷ A római jogeset fragmentumai egyébként nem művészettörténeti értelemben vett töredékek – azokon a megmunkálás, az emberi tevékenység részleteinek mutatkozniuk kell –, legfeljebb a bányászás folyamán vagy a kőfaragó által a forma kibontása során levéselt, lepattintott darabkák. Egyáltalán nem értéktelenek azonban: az ilyen munkákra szolgáló fedett színek régészeti ásatásokon feltárolt szilánkrétegei az információk fontos tárházai – legyen szó a szombathelyi római Iseum helyi fehérmárvány-faragó műhelyéről, a középkori esztergomi Szent Adalbert-székesegyház nyugati díszkapuja, a *Porta speciosa* színes kőanyagainak közeli megmunkálását bizonyító faragószínűről (29. kép), vagy a Szer monostorában és a visegrádi palota területén feltárt helyszínekről.⁹⁸

97 Domitius ULPIANUS *Libri ad edictum* című művének 17. könyvében: Ulp. D 8, 5, 8, 5 (17 ad ed.). MOMMSEN, Theodor, KRUEGER, Paul (edd.): *Corpus iuris civilis. Vol. I: Institutiones. Digesta*, Berolini, 1954, 152.: „Alfenus denique scribere ait posse ita agi ius illi non esse in suo lapidem caedere, ut in meum fundum fragmenta cadant.” ERDŐDY János: *Bevezetés a római dologi jogba III. Az idegen dologbeli jogok*. 5. <https://docplayer.hu/118604622-Erdody-janos-bevezetes-a-romai-dologi-jogba-iii-az-idegen-dologbeli-jogok.html> [letöltés: 2022. 05. 27.] fordítása szerint: „Alfenus szerint, keresetet lehet indítani, amelynek keretében azt állítjuk, hogy a másik félnek nincs joga olyan módon követ darabolni a saját földjén, hogy a kő darabjai az én telkemre hulljanak.”

98 LŐVEI Pál: *Porfir, kő, márvány. Kőanyagok, kőfaragók, kőberakások a középkori Magyarországon*. 1–II., Budapest, 2021 (Magyar történelmi emlékek. Értekezések), I., 254., 260–262.

Ha a szilánkok nem is töredékek, akadnak esetek, amikor az amorf darabok mégis felhasználhatók (és egyébként egy feltárás során meg is őrzendők a faragott töredékekkel együtt). Egy összetörött, hiányos faragvány megmunkált részeinek egymáshoz viszonyított pontos helyzetét ugyanis szerencsés esetben a törésfelületeket hordozó, önmagában faragatlan darab is megmutathatja, ahogy arra akadt is példa Forgács Gergely már említett, felsőelefánti sírlapjának restaurálása esetében. (14. kép – balra felül a feliratos töredékek alatt)

Kőfaragványok nem beépítési célra történő feldarabolására, belőlük kisebb, amorf darabkák kitörésére, kivágására okot adhatott az eredeti ereklyeként való tisztelete, ebben az esetben ugyanis a töredék – az ereklye szentségének oszthatósága következtében – maga is ereklye maradt.⁹⁹

A középkori magyarországi latinság szótára alapján a *fragmentum* kifejezés a csak elvétve használt szavak közé tartozott, és korántsem a minket valójában érdeklő jelentéssel¹⁰⁰ – a kötődések fogalma nem létezett a középkorban.

99 Erre a középkori magyarországi emléktanyagban nem ismerek példát, Raguzában azonban Krisztus ostorozásának oszlopából már a 15. században is volt egy ereklye, de komoly tisztelete csak a helyi születésű ferences Raguzai Bonifác gárdiánnak (Fra Bonifacio de Stephanis, 1500–1581) 1558-ban haza küldött ajándékainak, a Szent Sír általa 1555-ben restauráltatott építményében leválasztott, valamint Krisztus ostorozásának az ugyancsak a Szent Sír-templomban őrzött, vörösporfir oszlopából származó darabkáknak alakult ki. Az oszlopból a pápának, a császárnak és Velencének is juttatott. TRŠKA, Tanja: *Una processione da farsi ogni anno con una Messa Solenne: reception of stone relics from the Holy Land in Renaissance Ragusa*. In: *Natural Materials of the Holy Land and the Visual Translation of Place, 500–1500*, ed. BARTAL, Renana, BODNER, Neta, KÜHNEL, Bianca, London–New York, 2017, 79–93., itt 81–83. Az oszlop egy 1125 óta Velencében őrzött darabját felirata szerint 1375-ben foglalták be abba a háromalakos, részben aranyozott ezüst ostorozás-jelenetbe, amelyet ma Szent Márk-templom kincstára őriz – az amorf vörösporfir darabot az oszlop fő tetejére erősítették: *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgen*, I., Hrsg. von LEGNER, Anton, Köln, 1978, 39. (Dietmar Lüdke); WIXOM, William D.: Reliquaire de la Colonne de la Flagellation. In: *Le trésor de Saint-Marc de Venise*, Milan, 1984, 306–309. (45. kat. tétel). A Szent Sír-ból, továbbá Mária sírjából és más bibliai helyszínekről származó kő-ereklyéket Bizáncban már jóval korábban, mind a császári család, mind az elit tagjai: DRPIĆ, Ivan: Manuel I Komnenos and the Stone of Unction. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 43(2019:1), 60–82., itt 60., 68–73. Jutott töredék a Szent Sír-ból a párizsi Sainte-Chapelle-be is: DURAND, Jannic LAFFITTE, Marie-Pierre (szerk.): *Le trésor de la Sainte-Chapelle*. Kiállítási katalógus, Paris, 2001, 73–77. (no. 20).

100 *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae / A magyarországi középkori latinság szótára* IV. F – H. szerk. BORONKAI Iván, SZOVÁK Kornél, Budapest, 1993, 140.: Van, amikor földbirtokok kiegészítésére, máskor a törökök által megrongált oklevelekre vonatkozik – az utóbbi esetben a töredékességükben értéktelenné, jogilag érvénytelené vált iratok helyett a királlyal gyorsan átiratták és tartalmilag megerősítették azokat. Janus Pannonius a velencei Jacobus Antonius Marcellus hadvezért dicsőítő eposzában (Panegyricus, ad Iacobum Antonium Marcellum Venetum) bármilyen csábítónak tűnne a „fragmenta ruinae” kifejezésben a humanista érdeklődést tanúsító építészeti rommezőket vizionálni, de a mitológiai Phaethón szétromcsolt testi maradványaira vonatkozik, amelyeket a szomorú apa, Hélios gyorsan összegyűjtött („Nec Phaethontea citius fragmenta ruinae / torvus restituit genitor.” *Iani Pannonii Poëmata* 1–II, ed. Samuel TELEKI et Alexander KOVÁSZNAI, Traiecti ad

A szótárban Rogerius mester siralmas énekéből idézett szöveg szerint a tatárjárás idején Benedek váradi püspök az egri püspök és az egyház kincseit elhurcoló tatárok után indult, „hogy a kincs töredékeit összegyűjtse magának, hogy ne veszzenek el”.¹⁰¹ A szövegben használt „fragmenta colligere, ne perirent” kifejezés¹⁰² újtestamentumi eredetű, János evangéliumában a kenyér és a hal szaporításának csodáját követően Krisztus mondta a tanítványainak, hogy azok gyűjtsék össze a megmaradt darabokat, nehogy kárba vesszenek.¹⁰³ A Magyar nyelvtörténeti szótár már a „töredék” címszó alatt idézi Pázmány Péter prédikációiból a bibliai utalást: „szedgyétek-fel a meg-maradott töredékeket, hogy el ne veszzenek”.¹⁰⁴ Innen már csak egy lépés kellett a tudós pap Ipolyi Arnoldnak, hogy fentebb idézett felhívásában az ételmaradékok újtestamentumi összegyűjtésétől eljusson a magyar középkor töredékeinek gyűjtéséig és megőrzéséig.

Az ehhez vezető út a római maradványok iránti humanista érdeklődéssel kezdődött. Mátyás uralkodása idejétől megindult Pannonia és Dacia római faragványainak gyűjtése, a kora újkorban már középkori feliratok lejegyzésére is vannak ritkán példák, bár Szegedi Lukács említett zágrábi síremlékének sorsa mutatja, hogy ez magának az akár teljesen intakt emlékeknek a megőrzéséhez korántsem volt még elegendő. A változás első jeleit a 18. század közepi Esztergomból ismerjük, ahol ekkortájt feltártak, közzétettek és megőriztek több jelentős, részben töredékes síremléket. A káptalan képviselőjében Esztergomban javadalmas papként tevékenykedő Széless György írta le az 1763 és 1764 folyamán a romos székesegyházban talált darabokat,¹⁰⁵ amelyek többségét megőrizték, és az 1820-as

Rhenum, apud Barthol Wild, 1784. Pars prima. (II.) Panegyricus, ad Iacobum Antonium Marcellum Venetum. 2569–70-sor (194. old.); KERÉNYI Grácia magyar fordításában ld. *Janus Pannonius összes munkái*, Közrebocsátja V. Kovács Sándor, Budapest, 1987, 521.

101 [HORVÁTH János fordítása: Rogerius mester siralmas éneke](#). In: *A tatárjárás emlékezete*, szerk. KATONA Tamás, Budapest, 1981, 111–152., itt 128. (27. fejezet).

102 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. SZENTPÉTERY, Emericus, II., Budapestini, 1938, 543–588., itt 568.

103 János 6.12.; Ut autem impleti sunt, dicit discipulis suis: “Colligite, quae superaverunt, fragmenta, ne quid pereat” – Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum Editio. Novum Testamentum. http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_novum-testamentum_lt.html [letöltés: 2022. 08. 18.]

104 PÁZMÁNY Péter: *Vasárnapi és innepi prédikációk*, Pozsony, 1636., idézi: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvelmélektől a nyelvújításig*, szerk. SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond, 3. Sz–Sz. Budapest, 1893, 749. hasáb.

105 SZÉLESS, Georgius: *Descriptio inscriptionum ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, cognominatae Szép templom...*, Strigonii, 1765. Ekkor bukkantak rá többek között Szécsi Dénes (†1465) és Vitéz János (†1472) érsekek darabokra tört sírköveire, Kesztölczi Mihály esztergomi olvasókanonok (†1499 vagy

30. kép 15. századi sírkövek 1825-ben készült kőtári felállítása. Esztergom, Bazilika altemp-loma (fotó: Lővei Pál, 2021)

évek közepén végleges elhelyezést is nyertek az új székesegyház kriptájában, az 1821-ben előkerült préposti sírlapokkal együtt. Ez az esztergomi kőtárfal azóta is áll. (30. kép) A Székesfehérvárott újonnan alapított püspökség palotaépítkezése és a középkori prépostsági romok helyének tereprendezése során a 18–19. század fordulója körüli időkből állíthatták össze a püspöki palota kertjének kerítésfala mellett kőtárszerűen elrendezett töredékek a fehérvári romkert kőtár 1938-as elkészültéig fennálló festői együttesét.¹⁰⁶ A 19. század közepe után Ipolyi Arnold akadémiai előadásában már túl is lépett a középkori emlékek felmérésén, és nyitott a kora újkor felé is. Ez már a magyarországi műemlékvédelem születésének ideje – Ipolyi ezeknek az eseményeknek is egyik főszereplője volt –, annak az egyre újabb és újabb korszakok emlékműve felé nyitó folyamatnak a kezdete, amelyet lassan negyedszázada „a műemlékvédelem táguló körei” képpel írunk le.¹⁰⁷

utána) és Váradi Albert nyitrai főesperes sírlapjainak töredékeire.

106 LŐVEI PÁL: A székesfehérvári Anjou-síremlékek az újabb töredékek tükrében. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*, szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2011 (Magyar királyok és Székesfehérvár II.; *A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai*, 6.), 171–187., itt 1. kép.

107 [A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása, 2000. április 17. – július 16.](#), szerk. LŐVEI PÁL, Budapest, 2000 (Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Katalógusai). A „táguló körök” a töredékek gyűjtésében és feldolgozásában is tetten érhető. Például a Budapesti

Az Ipolyi Arnold programja szerint gyűjtendő „emlék”, Marosi Ernő meghatározása szerint „...azoknak a megnyilvánulásoknak a gyűjtőneve, amelyek a történelmi múlt állapotait tanúsítják. [...] Az emlékek történelmi maradványok [...] a múltnak köztünk tovább élő darabjai. Mint ilyenek, többé-kevésbé aktualitásukat veszített, avult, kontextusukból kiszakadt töredékek. [...] Amikor [...] emlékeink kutatásáról szólunk, [...] a történettudományok forrásbázisának biztosítása a témánk.”¹⁰⁸

Ipolyi óta jelentősen bővült az emlék- és töredékanyag. A számára még csak írásos utalásként ismert Margit-síremlék materializálódott (1–2. kép), előke-rültek Gertrúd királyné (†1213) síremlékének európai rangú maradványai,¹⁰⁹ (31. kép) a remények és feltételezések váratlanul testet öltöttek a budavári szoborlelet

31. kép Gertrúd királyné (†1213) síremlékének töredékei a pilisi ciszterci kolostorból, Takács Imre rekonstrukciós összeállításában a Magyar Nemzeti Galéria azóta lebontott középkori kőtárában (fotó: Takács Imre, 2015)

Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában a főváros barokk és klasszicista időszakának elpusztult épületeiből is számos faragványt őriznek és mutatnak be. Nem is csak művészettörténetileg is értékelhető darabokat, az udvaron például néhány vörösmárvány csatornaelem a városüzemeltetés technikatörténelmi emléke, amelyekhez hasonló darabok néhány éve a Közép-európai Egyetem (CEU) Nádor utcai építkezése során bukkantak fel, megőrzésükről Laszlovszky József gondoskodott.

¹⁰⁸ MAROSI Ernő: Kulturális és történelmi hagyományaink struktúrája: a források. *Magyar Tudomány*, 101, Új folyam 39(1994), 1366–1373., itt 1397.

¹⁰⁹ GEREVICH László: A gótikus klasszicizmus és Magyarország. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 20(1971), 55–72., itt 60–61., 63–64., és 2–3., 6. kép; TAKÁCS Imre: *A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában*, Budapest, 2018, 124–158., 165., 192., és 534–553., 569., 571., 573., 575., 578., 580., 591. kép.

ezernyi összeillesztendő töredékében. A műemléki kutatások középkori templommaradványok százait hozták napvilágra Kárpát-medence-szerte, az utolsó mintegy három évtizedben fellelt falképmaradványok esedékessé teszik középkori falképfestészetünk történetének újraírását, a világi építészet töredékemlékeinek száma is egyre bővül. Időnként még egykor szárnyasoltárokhoz tartozott festett táblák és faszobrok is előkerülnek egyházi épületek zugaiból, vagy későbbi emlékek átalakított részeiként. A múzeumi raktárak is rejthetnek még ismeretlen alkotásokat, kőfaragványokat és kőtöredékeket mindenképpen. Az emlékanyag bővülése az ép alkotásokkal szemben azonban még inkább a maradványok arányának növekedését jelenti. A középkori magyarországi művészet kutatása mindig, sőt egyre inkább a töredékek kutatása lesz. Hiába bővül azonban az emlékek köre, a valamilyen mértékben ismert alkotások egykori anyagi teljességéhez képest a hiány egyre nagyobb lesz. Nem zárható ki, hogy ismereteink az egykori valósághoz nemhogy közelednek, hanem távolodnak. Ennek nem feltétlenül kell így lennie, a komplex kutatási módszerek, a rokon- és segédtudományok sokat segíthetnek, a kutatói invenció ugyancsak, de az újabb leletek segítségével megválaszolt kérdésekhez új megválaszolatlanok kapcsolódnak.

A töredékekkel való foglalkozás öröme és szépsége mindenesetre mindig megmarad nekünk.

